

ANALITINĖ APŽVALGA

Nr. 2 (1) – 2010

BALTARUSIJOS IŠŠŪKIS NAUJAJAI ES POLITIKAI: Ignoruoti reiškia legitimuoti

Autoriai:

Živilė Dambrauskaitė

Vytis Jurkonis

Olga Kondratjeva

Julija Narkevičiūtė

Justinas Pimpė

Vytautas Sirijos Gira

Baltarusija jau keletą dešimtmečių yra Europos interesų periferijoje, nes stokoja nuolatinio Europos Sąjungos (ES) bei tarptautinio dėmesio. Per Baltarusijos prezidento rinkimus ji skambiai vadinama svarbiu ES užsienio politikos objektu¹ arba net ES vidaus klausimu², tačiau toks požiūris dažniausiai tėra laikinas, neleidžiantis formuluoti nuoseklios ES politikos perspektyvos Baltarusijos atžvilgiu.

Po 2004-ųjų plėtros ES biurokratai iš dalies suvokė, kad nelegalios migracijos, prekybos narkotikais, ginklais, žmonėmis ir kitos problemos negali būti ignoruojamos, ypač kai tai vyksta šalyje kaimynėje, esančioje net trijų ES valstybių pašonėje. Rytinių ES valstybių dėka šis požiūris išsikristalizavo į Rytų partnerystės iniciatyvą, kuri bent iš pirmo žvilgsnio buvo drastiškas ES politikos posūkis konkrečiai Baltarusijos atžvilgiu.

Kartu šie pokyčiai kelia nemažai klausimų, ypač vertybinių, ir abejonių. Ar ES siūlomas dialogas reiškia pritarimą Aleksandro Lukašenkos vykdomai vidaus politikai ir masiniams žmogaus teisių pažeidimams? Ar ES bendradarbiavimo perspektyva bus derinama su sąlygiškumo elementais (bent jau 2006-ųjų lapkritį išvardytų 12 reikalavimų³)? Kiek Baltarusijos tarptautinės izoliacijos atsisakymas palengvins opozicijoje esančių politikų padėtį ir kokios įtakos turės politinio išalo kaitai? Ką ES gali duoti eiliniams Baltarusijos piliečiams? Kaip bendradarbiavimas paveiks pilietinės visuomenės raidą? Ar suintensyvės Baltarusijos ir jos kaimynių santykiai? Galų gale kokį vaidmenį ES tikisi užimti Rusijos žaidimo lauke ir ar kietos politikos šalininkai Jungtinėse Amerikos Valstijose išliks pasyvūs kintančioje aplinkoje?

Rytų Europos studijų centro (RESC) apžvalga siekiama atsakyti bent į dalį šių svarbių klausimų. RESC ekspertas Vytis Jurkonis įvertina Baltarusijos politinę sistemą artėjant prezidento rinkimams bei pilietinės visuomenės būklę Baltarusijoje. Savo ruožtu Julija Narkevičiūtė, Olga Kondratjeva ir Justinas Pimpė pateikia Baltarusijos vidaus politikos iššūkių analizę. RESC ekspertai Živilė Dambrauskaitė ir Vytautas Širijos Gira pristato Baltarusijos užsienio bei saugumo politikos vektorius.

¹ Tapiola Pirkka, ES Bendros užsienio ir saugumo politikos atstovo patarėjas, „Rethinking the EU’s Policy“. Konferencijos „The European Union and Belarus after the Presidential Elections. The Need for a New Strategic Approach“ pranešimo medžiaga, Bratislava, 2006 metų balandžio 25–26 dienos.

² Duleba Alexander, Slovakijos užsienio politikos asociacijos prezidentas, „Rethinking the EU’s Policy“. Konferencijos „The European Union and Belarus after the Presidential Elections. The Need for a New Strategic Approach“ pranešimo medžiaga, Bratislava, 2006 metų balandžio 25–26 dienos.

³ Non-Paper „What the European Union Could Bring to Belarus“. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/external_relations/belarus/intro/non_paper_1106.pdf >.

TURINYS

1. Baltarusijos prezidento rinkimai 2010	4
1.1. Išorinė padėtis	5
1.2. Vidaus politinė padėtis	6
2. Baltarusijos pilietinė visuomenė ir jos raidos perspektyvos	11
2.1. Kultūra ir (ne)tapatumas	12
2.2. Autoritetas / lyderis	13
2.3. Statusas / stabilumas	14
2.4. Susvetimėjimas	15
3. Baltarusijos vidaus padėtis	16
3.1. Savivaldos rinkimai: Aleksandro Lukašenkos demokratizacijos politikos ir Vakarų nuoseklumo testas	16
3.2. Ekonominė Baltarusijos padėtis: iš anksto išleistos tarptautinių paskolų lėšos ir dar tik būsimo ūkio atsigavimo dividendai	19
3.3. Informacijos prieinamumo kontrolė	23
4. ES politika Baltarusijos atžvilgiu 2000–2010 metais: problemos ir galimybės	26
4.1. ES Baltarusijos politikos dilemos	26
4.2. ES politikos Baltarusijos atžvilgiu dinamika	27
4.3. Galimybės iš išorės paskatinti šiandienio Baltarusijos režimo transformaciją	35
5. Baltarusijos užsienio politikos ypatybės	38

1. BALTARUSIJOS PREZIDENTO RINKIMAI 2010

Baltarusijos prezidento rinkimai 2010 metais yra gerokai dinamiškesni nei 2006-aisiais. Vis dėlto atsakymas į klausimą, kas taps šios valstybės prezidentu, nesiskirs nuo to, kuris buvo visą nepriklausomos Baltarusijos istoriją.

Rugsėjo 2–12 dienomis atlikto sociologinio tyrimo duomenimis⁴, 60 proc. apklaustųjų pareiškė dalyvausiantys rinkimuose (Baltarusijai tai santykinai nedidelis procentas), dar 25,6 proc. atsakė, kad dėl dalyvavimo rinkimuose nuspręs atsižvelgdami į politinę situaciją rinkimų kampanijos metu.

Baltarusijos demokratai džiaugėsi apklausų duomenimis, rodančiais kritusį Aleksandro Lukašenkos populiarumą. Skirtingi sociologiniai tyrimai dar rugsėję rodė, kad parama dabartiniam Baltarusijos prezidentui svyruoja tarp 33⁵ iki 47 proc. (lojaliausi A. Lukašenkai rinkėjai – moterys (52 proc.), vyresni nei 56 metų rinkėjai (65 proc.) ir mažų miestelių ar kaimų gyventojai (62 proc.)⁶. A. Lukašenka turi mažiausiai trečdalis elektorato palaikymą, tačiau teoriškai tai negarantuoja neabejotinos pergalės pirmajame rinkimų ture.

Būtent šis naivus ir mechaninis išskaičiavimas tapo pagrindiniu opozicijos vilties objektu. Tokią perspektyvą dar labiau sustiprino aštresnė nei įprastai Rusijos pozicija Baltarusijos atžvilgiu. Tradicinius ginčus dėl dujų ir kitų energetinių išteklių kainų ir tarifų, Abchazijos ir Osetijos nepriklausomybės bei muitų sąjungos klausimų papildė aktyvi informacinė konfrontacija. Rusijos kanalas NTV parengė tris filmus („Крестный батька“, „Крестный батька-2“ ir „Крестный батька-3“), atskleidusius visuomenei nežinomų A. Lukašenkos politinės biografijos faktų⁷. Oficialusis Minskas savo ruožtu nevengė piktų komentarų Maskvos atžvilgiu ir net suorganizavo interviu su Gruzijos prezidentu Michailu Saakašviliu.

Tokius ilgamečių sąjungininkių santykių pokyčius nemažai opozicijos ir tarptautinių veikėjų įvertino dvejopai:

- 1) Kaip politinių pokyčių galimybę Baltarusijoje, remiantis prielaida, kad A. Lukašenkos pozicijos yra itin pažeidžiamos neturint paramos iš Maskvos. Radikalesnės pozicijos atstovai tikėjosi, kad Rusijos Federacija gali nepripažinti gruodžio 19-osios rinkimų.

⁴ 2010 metų rugsėjo 2–12 dienos nacionalinė apklausa. Prieiga per internetą:

<<http://www.iiseps.org/press11.html>>.

⁵ „Gallup Baltics“ nacionalinė apklausa.

⁶ Sociologinio tyrimo pristatymas Rytų Europos studijų centre, 2010 metais rugsėjo 9 diena.

⁷ *Krikšto tėtušis 2*. Prieiga per internetą: <<http://charter97.org/ru/news/2010/7/16/30672>>.

- 2) Kaip geopolitinę grėsmę, kad suintensyvėjusi Rusijos retorika yra tik įžanga siekiant diskredituoti ir pakeisti A. Lukašenką palankesniu ir nuolankesniu Kremliaus statytiniu⁸.

Abi pozicijos panašiai modeliuoja rinkimų scenarijų, tačiau vertina jį skirtingai. Vis dėlto tiek viena, tiek kita yra klaidingos, nes neatsižvelgia į keletą svarbių aspektų:

1.1. Išorinė padėtis

Dviprasmiška ir nenuosekli Europos Sąjungos (ES) politika

Kaip rodo Živilės Dambrauskaitės analizė, ES pozicija Baltarusijos atžvilgiu nebuvo nuosekli. Nuo 2008 metų pastebimas ES ir oficialaus Minsko santykių atšilimas ypač suintensyvėjo artėjant prezidento rinkimams bei lygiagrečiai stiprėjant Rusijos ir Baltarusijos santykių įtampai. Tokiame kontekste susidurta su dilema, kad pastangos bendradarbiauti su Minsku reiškę nuolaidas (arba mažų mažiausiai nutylėjimą) demokratijos, teisinės valstybės ir žmogaus teisių srityse. 2010 metais demonstruojama agresyvi Rusijos pozicija privertė dalį ES valstybių su Lietuvos presidente priešakyje perimti paties A. Lukašenkos retoriką ir teigti, kad būtent Baltarusijos prezidentas yra šalies stabilumo garantas. Baltarusijos susivienijusios pilietinės partijos (didžiausia opozicijos partija) atstovai ir ekspertai tiesiai teigė, kad kai kurių Europos valstybių politika ėmė vadovautis principu „apginti eilinį A. Lukašenką nuo Kremliaus“⁹. Lankydami Minske Vokietijos ir Lenkijos užsienio reikalų ministrai Guido Westervelle ir Radosławas Sikorskis savo ruožtu teigė, jog ES pripažins rinkimus ir suteiks finansinę paramą Baltarusijai, jei rinkimai bus laisvi ir skaidrūs. Taigi stokojama ne tik vieningos pozicijos iš Briuselio, bet ir iš atskirų valstybių narių.

Priklausomybė nuo Rusijos

Nemažai Lietuvos užsienio politikos formuotojų buvo įtikėję Minsko ir Maskvos informacinio karo nuoširdumu. Vis dėlto, kai kurių ekspertų teigimu¹⁰, šis tariamas konfliktas turėjo baigtis prieš pat Baltarusijos prezidento rinkimus ir buvo tik papildoma Rusijos priemonė paspausti A. Lukašenką. Tą didžiąją dalimi patvirtino gruodžio 9 dieną įvykęs Baltarusijos ir Rusijos prezidentų susitikimas, kuriame pasirašyti susitarimai dėl naftos produktų tarifų (dėl kurio Baltarusija, palyginti su ankstesniais metais, patirs 4 mlrd. JAV dolerių nuostolių per

⁸ Pikulik Alexei. *And Now, the End is Near? Perspectives of Lukashenka's Political Survival and Beyond*.

Prieiga per internetą: <www.belinstitute.eu>.

⁹ Pikulik Alexei, *Ten pat*.

¹⁰ Jurkonis Vytis, *Artėjantys Baltarusijos Prezidento rinkimai – žvilgsnis iš Lietuvos*, 2010 metų lapkričio 3 dienos diskusija.

metus¹¹). Be to, A. Lukašenka pasižadėjo nuo 2011-ųjų sausio 1 dienos ratifikuoti Vieningos ekonominės erdvės tarp Rusijos, Baltarusijos ir Kazachstano dokumentus. Pastarasis faktas, kaip teigia Rusijos ekspertai, legitimuoja A. Lukašenką¹² ir rodo, kad gruodžio 19 dieną Rusija nekludys dabartiniam Baltarusijos vadovui tapti prezidentu ketvirtą kadenciją iš eilės.

Kaip šioje apžvalgoje atskleidžia Vytauto Sirijos Giros analizė, Rusijos įtaka Baltarusijai yra neišvengiama, todėl bet kokie svarstymai, kaip apeiti Rusiją, yra tik iliuzijos. Maža to, bet kokie nuogąstavimai dėl Rusijos ketinimų nuversti A. Lukašenką turėtų atsakyti į mažiausiai du klausimus. Pirma, kuo tai naudinga Maskvai? Antra, ar įmanoma geresnė alternatyva dabartiniam Baltarusijos prezidentui?

Atsakant į pirmąjį klausimą galima rasti keletą argumentų, nors dauguma jų, pavyzdžiui, asmeniniai Rusijos prezidento ar premjero įžeidimai, yra labiau emocinio pobūdžio. O štai antrasis klausimas yra itin praktiškas ir tipiškas bet kokiam vienasmeniam autoritariniam režimui – ryškių alternatyvų tokiose valstybėse dažniausiai nėra.

1.2. Vidaus politinė padėtis

Ieškant alternatyvų dabartiniam Baltarusijos prezidentui neišvengiamai reikia aptarti paties A. Lukašenkos populiarumą, kitų kandidatų į prezidentus galimybes, pačius rinkimus ir galimo protesto scenarijus.

Visuomenės parama Baltarusijos prezidentui

Sociologija Baltarusijoje galima pasitikėti tik iš dalies. tačiau nacionalinės apklausos duomenys rodo, kad A. Lukašenką neigiamai vertina 22 proc. rinkėjų¹³. Imant skirtingų apklausų, nurodančių 33 arba 47 proc. visuomenės paramą Baltarusijos prezidentui, duomenis, galima kalbėti apie 38 proc. neapsisprendusių visų šalies gyventojų. Įprastai artėjant rinkimams parama Baltarusijos lyderiui padidėja, todėl prielaidų, kad A. Lukašenka pralaimės rinkimus, yra labai mažai. Esminis klausimas tuomet – *kaip* gruodžio 19-ąją vyksiantys rinkimai bus laimėti.

Aptariant Kremliaus remiamo kandidato scenarijų akivaizdu, kad tam yra dvi alternatyvos: ieškoti savo žmogaus dabartinėje Baltarusijos nomenklatūroje arba turėti kandidatą ar keletą jų opozicijoje. Pirmu atveju kuluaruose buvo kalbama apie premjero Sergejaus Sidorskio

¹¹ *Kremliaus tandemas pergudravo Lukašenką*. Prieiga per internetą: <<http://ucpb.org/news/world-news/62375-2010-12-10-14-10-44>>.

¹² *VEE dokumentų ratifikacija legitimuoja Lukašenką kaip Prezidentą*. Prieiga per internetą: <<http://www.regnum.ru/news/1355188.html>>.

¹³ *Sociologinio tyrimo pristatymas Rytų Europos studijų centre*, 2010 metai rugsėjo 9 diena.

asmenybę, kuri net 45 proc. visuomenės vertina teigiamai, o neigiamai – tik 12 procentų¹⁴. Vis dėlto jei tokia galimybė ir buvo svarstoma, šiandien ją galima atmesti, nes tarp užregistruotų dešimties kandidatų S. Sidorskio pavardės nebuvo.

Opozicijos susiskaldymas

Susiskaldymas visuomet buvo pagrindinė opozicijos Baltarusijoje problema, tačiau 2006 metais dėl politinės valios ir tarptautinės bendruomenės spaudimo Aleksandras Milinkevičius tapo bendru susivienijusių demokratinių jėgų kandidatu. Kitaip nei 2006-aisiais, šįkart opozicija vieningo kandidato neturi.

A. Milinkevičius iki 2010-ųjų vidurio neabejotinai buvo žinomiausias opozicijos politikas. Tačiau tik 15 proc. baltarusių buvusį kandidatą į prezidentus vertina pozityviai, 28 proc. neturėjo nuomonės ir net 31 proc. apklaustųjų žvelgia į jį kritiškai¹⁵. Diskreditavęs save po 2006 metų Aikštės įvykių, nesugebėjęs konsoliduoti buvusios demokratų paramos, A. Milinkevičius anksti pareiškė, kad Baltarusijos prezidento rinkimuose nedalyvaus.

Iš viso 16 kandidatų išreiškė norą dalyvauti 2010 metų prezidento rinkimuose. Vienuolika jų (tarp jų ir A. Lukašenka) iki spalio 29 dienos rinkimų komisijai pateikė reikalingą kiekį – 100 tūkst. – rinkėjų parašų. Tiesa, pati opozicija pripažįsta, kad realias galimybes surinkti tokį kiekį parašų turėjo tik Vladimiras Nekliaevas, Andrejus Sanikovas ir Jaroslavas Romančiukas. Užregistruoti visus, net ir nesugebėjusius surinkti reikalingo kiekio parašų buvo sąmoninga valdžios politika, nes didelis kandidatų skaičius sudaro demokratinių ir skaidrių rinkimų išpūdį. Kita vertus, tuo siekiama išskaidyti ir taip negausią paramą opozicijai, skatinant jų tarpusavio konkurenciją.

Norint paaštrinti tarpusavio konkurenciją, buvo išnaudojama ir Rusijos korta: minėti pagrindiniai opozicijos kandidatai – V. Nekliaevas, A. Sanikovas ir J. Romančiukas – viešojoje erdvėje vienaip ar kitaip buvo kaltinami ir siejami su Kremliaus pinigais bei įtaka. Maskvos statytinių naratyvas Baltarusijoje nėra naujas – 2006 metais tą patį buvo galima išgirsti ir apie buvusį kandidatą į Baltarusijos prezidentus Aleksandrą Kozuliną, kol jo neįkalino keleriems metams. Konkrečių faktų ir įrodymų nėra, tačiau šį Rusijos statytinių diskursą pradėjo vartoti nemaža dalis Vakarų apžvalgininkų ir politikų.

Nepaisant to, kad vadinamojo opozicijos geto (t. y. 20 proc. visuomenės) paramos užsitikrinimas yra vargiai įgyvendinamas iššūkis bet kuriam minėtųjų politikų, V. Nekliaevas

¹⁴ *Ten pat.*

¹⁵ *Ten pat.*

yra ryškiausias kandidatas po A. Lukašenkos. Pilietinės, vėliau virtusios politine, kampanijos „Sakyk tiesą“ lyderis akivaizdžiai turėjo didžiausią biudžetą iš visų opozicijos atstovų. V. Nekliaevo komanda ne kartą kvietė kitus opozicijos kandidatus pasitraukti iš rinkimų varžybų, tačiau nesėkmingai. Švaistymasis pinigais be didesnės atskaitomybės rinkimų agitacijai daugelį vertė tikėti, kad V. Nekliaevas yra Rusijos projektas. Kiti iš principo buvo prieš verslo planu paremtą „Sakyk tiesą“ modelį. O daliai, ypač visiškai nežinomiems politikams, svarbiausias uždavinys buvo tapti oficialiais prezidento rinkimų kandidatais. Tokiame kontekste, net ir aktyviausią rinkimų kampaniją vykdęs V. Nekliaevas, atliko pagrindinę opozicijos skaldymo funkciją. Įsibėgėjus rinkimų maratonui V. Nekliaevas paviešino susitarimą su kitu opozicijos kandidatu A. Sanikovu, bet tai buvo vienintelis ir gan pavėluotas pasiekimas stengiantis suvienyti opozicijos pajėgas.

A. Sanikovas – buvęs Baltarusijos užsienio reikalų ministras, ilgametis žymiausios nepriklausomos Baltarusijos interneto svetainės www.charter97.org vadovas. Darbo patirtis ministerijoje, ryšiai Baltarusijos biurokratiniame aparate, taip pat geri kontaktai tiek Rusijoje, tiek Jungtinėse Amerikos Valstijose teoriškai leidžia teigti, kad A. Sanikovas būtų tinkamiausias kandidatas praktikas. Vis dėlto jau rinkimų pradžioje niekas jo nevadino rimtu A. Lukašenkos oponentu. Be to, buvo teigiama, kad solidžiai kampanijai vykdyti A. Sanikovo štabas tiesiog neturi lėšų, tad V. Nekliaevo ir A. Sanikovo tandemas buvo logiškas to padarinys.

J. Romančiukas ilgą laiką buvo žinomas tiek kaip nepriklausomas ekspertas ekonomistas, tiek kaip vienas pagrindinių Susivienijusios pilietinės partijos žmonių (gausiausia partija opozicijoje). Libertarių pažiūrų ekonomisto kampanija rėmėsi šūkiu „Milijonas naujų darbo vietų Baltarusijoje“. J. Romančiuko programą galima vadinti nuosekliausia pozityvia alternatyva esančiam režimui. Vis dėlto jos matomumą smarkiai apribojo tai, kad kurį laiką buvo deramasi dėl galimybės į rinkimus žengti viena platforma su V. Nekliaevu. Pastarajam atsisakius, prarasta dalis planuotų finansinių išteklių. Maža to, dalis partijos žmonių dėl finansinių priežasčių pradėjo dirbti „Sakyk tiesą“ kampanijai.

Dauguma kitų kandidatų vykdė asmenines užduotis – šiek tiek padidino savo žinomumą, sudalyvavo tiesioginiuose debatuose nacionalinėje televizijoje ar tiesiog gyvenimo aprašyme turės įrašą „kandidatas į Baltarusijos prezidentus“. Visų jų funkcija buvo tiesiog sukurti tinkamą neva demokratinių rinkimų foną ir imituoti jų dinamiką.

Apibendrinant galima teigti, kad kandidatų gausa ir manipuliacijos dėl Rusijos įtakos opozicijos atstovams buvo tipinės principo skaldyk ir valdyk priemonės, kurias vykusiai

išnaudojo Baltarusijos valdžia. Nė vienas iš opozicijos esamomis aplinkybėmis (milžiniški administraciniai oficialaus Minsko ištekliai, minimalios demokratų galimybės pasinaudoti masinėmis informavimo priemonėmis, rinkimų komisijų formavimo specifika ir kt.) negalėjo mesti iššūkio A. Lukašenkai. Kaip parodė V. Nekliaevo atvejis, to neužtikrina net santykinai gera finansinė padėtis. Todėl aiškėja, kad netgi Kremliaus galimybės rasti pamainą A. Lukašenkai – itin ribotos. Vis dėlto Baltarusijos prezidento rinkimai Maskvai neabejotinai yra papildomas derybų argumentas ir galima spaudimo priemonė.

Rinkimų demokratiškumas

Nepaisant minėto gyvesnio Baltarusijos prezidento rinkimų scenarijaus – užregistruoti net dešimt kandidatų, vyksta santykinai aktyvi rinkimų kampanija – galima drąsiai teigti, kad rinkimai jau šiandien yra nedemokratiški.

Regis, pamirštama, kad pats A. Lukašenkos kandidatavimas ketvirtą kadenciją iš eilės yra nelegalus, nes referendumas, leidęs Baltarusijos prezidentui būti išrinktam daugiau nei dvi kadencijas iš eilės, buvo neteisėtas.

Be to, opozicijos kandidatai turi minimalias galimybes naudotis tiesioginiu eteriu, kitomis žiniasklaidos priemonėmis. Patys opozicijos atstovai labiausiai pabrėžė tris problemiškaus rinkimų organizavimo aspektus:

- rinkimų komisijų formavimas;
- išankstinio balsavimo organizavimas;
- balsų skaičiavimo procedūra.

Nepaisant naujojo rinkimų kodekso, priimto 2010-ųjų sausio 4 dieną, jau dabar aišku, kad teritorinėse rinkimų komisijose („territorial election commission“) bus tik 0,7 proc., o rinkimų apylinkių komisijose („precinct election commission“) – tik 1,3 proc. opozicijos atstovų. Liko dar du neišspręsti klausimai – išankstinio balsavimo eiga ir balsų skaičiavimo skaidrumas. Kaip jie bus organizuojami, paaiškės gruodžio 19-ąją, t. y. tik rinkimų dieną.

Visi pagrindiniai opozicijos kandidatai gavo įspėjimus dėl nesankcionuotų susirinkimų organizavimo, pradėti preventyvūs (išankstiniai) pilietinės visuomenės aktyvistų (pvz., Jaunojo fronto lyderio D. Daškevičiaus) suėmimai.

Aikštės scenarijus

Esant tokiai padėčiai vienintelė grėsmė A. Lukašenkos režimui yra masinis protestas arba, kaip sako patys baltarusiai, – aikštė. Skirtingai nei 2006 metais, kai paties A. Milinkevičiaus

štabas net likus mėnesiui iki rinkimų buvo visiškai nepasiruošęs ir praktiškai nesvarstė masinio susirinkimo galimybes, šiemet apie aikštę kalba beveik visi. Opozicijos sąlyga paprasta – jei nebus antrojo rinkimų turo, bus daroma prielaida, kad rinkimai buvo suklastoti ir žmonės bus kviečiami apginti savo balsus gatvėje.

2006-ųjų rinkimų naktį spontaniškai Minsko centre susirinko 20 tūkst. žmonių, daugiausia jaunimo. Kitaip nei ankstesniuose rinkimuose, šiemet jaunimo organizacijų ar iniciatyvų vaidmuo yra vos matomas. Nepaisant to, optimistai kalba apie didesnę nei 100 tūkst., o skeptikai – vos keleto tūkstančių žmonių protestą. Opozicijoje esančios politinės partijos turi daugiausiai keliolika tūkstančių aktyvistų, tačiau ir juos dar reikėtų mobilizuoti. Sociologų teigimu, net 57 proc. baltarusių atmeta dalyvavimo bet kokioje masinėje akcijoje idėją¹⁶, todėl didesnės sėkmės nei 2006-aisiais tikėtis sunku.

Vis dėlto akivaizdu, kad aikštės scenarijus yra vienintelė opozicijos galimybė bandant išjudinti *status quo* padėtį. Ilgą laiką puoselėtos viltys, kad rinkimuose savo žodį tars Rusija, regis, nyksta. Akivaizdu, kad ES bus linkusi būti „atlaidesnė“ ir koncentruotis į fasadinius rinkimų pažangos aspektus nei į rinkimų trūkumus. Dėl šių priežasčių ir fakto, kad Baltarusijoje rinkimai iš principo yra tik imituojami, opozicijos kandidatai modeliuoja tris aikštės scenarijus – revoliuciją, derybas ir *status quo*.

Revoliucijos atvejui prielaidų nėra daug. Pirmiausia todėl, kad opozicija yra susiskaldžiusi. Aikštės lyderio vaidmeniui rengiasi „Sakyk tiesą“ kampanija, tačiau mažai tikėtina, kad ir po rinkimų rezultatų paskelbimo jai pavyktų suvienyti demokratines jėgas. Organizacine prasme, kitaip nei 2006-aisiais, šiemet kalbama apie techninę įrangą ir koncerto organizavimą, kitas detales. A. Lukašenka tokiam scenarijui taip pat ruošiasi – Baltarusijos valdžia jau įspėjo V. Nekliaevą dėl baudžiamosios atsakomybės už nesankcionuotų susirinkimų organizavimą, preventyviai suimami galimi aikštės organizatoriai. Tikėtina, kad susitaręs su Maskva, A. Lukašenka gali intensyvinti represines priemones. Maža to, skirtingai nei ankstesniais metais, ES pozicija yra gerokai nuosaikesnė.

Aikštės derybų scenarijus taip pat mažai tikėtinas, nes jam reikalingas tiek Maskvos, tiek Briuselio sutarimas daryti išorinį spaudimą Baltarusijos vadovui ir siūlyti ką nors mainais. Šiuo, kaip ir revoliucijos, atveju numatomas kritinės žmonių masės susirinkimas aikštėje, tačiau tai mažai tikėtina. Juo labiau kad pats A. Lukašenka turi mažų mažiausiai porą galimybių, kaip neutralizuoti aikštės efektą. Pirmuoju atveju Baltarusijos vadovas galėtų tiesiog paskelbti savo pergalę pirmajame ture, tačiau ne didesne nei 60 proc. persvara. Tokia

¹⁶ Ten pat.

galimybė ne itin tikėtina dėl A. Lukašenkos asmeninių savybių, tačiau ji automatiškai neutralizuotų didžiąją dalį opozicijos pretenzijų ir, kas svarbiausia, būtų labai netikėtas. Antruoju atveju, jei padėtis taptų nevaldoma (t. y. aikštė užsitęstų ilgiau nei porą dienų), geriausia išeitis būtų suorganizuoti nedidelę provokaciją ir, argumentuojant visuomenės saugumu, demontuoti aikštę. Tarptautinės bendruomenės reakcija tokiu atveju bus minimali, nes dauguma Vakarų pasaulio jau galvos apie Kalėdas ir Naujuosius metus.

Dėl išvardytų priežasčių *status quo* variantas yra tikėtiniausias, nes tenkina daugelį tiek vidinių, tiek išorinių veikėjų. Protesto akcija įvyks, neįgaus itin didelio masto ir neužsitęs ilgai dėl nesuderintų veiksmų, kandidatų konkurencijos, žvarbaus oro ir šventinių nuotaikų, tad A. Lukašenka galės tai tik pasyviai stebėti. Ne paslaptis, kad daugelis opozicijos atstovų ir patys neturi daug iliuzijų dėl aikštės sėkmės ir jau dabar kalba apie artėjančius Parlamento rinkimus 2012 metais.

Perfrazuojant Erichą Maria Remarque'ą, Baltarusijos fronte nieko naujo, išskyrus imituojamą demokratiškos šalies įvaizdį. Tokį spektaklį būtų galima dar labiau stiprinti suteikiant legitimios opozicijos statusą vienam Vakarų projektų – A. Milinkevičiui, kurį prezidento rinkimų kontekste A. Lukašenka pats asmeniškai buvo pavadinęs „vienu iš nedaugelio normalių žmonių opozicijoje“. Iki dešimties vietų Parlamente būtų „neskausminga“ Baltarusijos vadovo nuolaida, suteikianti didžiulius dividendus ES akyse. Tai kartu už legitimumo borto paliktų visas kitas, dažnai kur kas agresyvesnes opozicijos partijas ir veikėjus. Tokia įvykių raida visiškai paaiškintų ir A. Milinkevičiaus pasitraukimą iš rinkimų maratono tam, kad vėliau galėtų sugrįžti kaip vienintelis ir žinomiausias Baltarusijos demokratas. Net ir morališkai toks sprendimas daugeliui neatrodytų smerktinas, nes visiškai atitiktų laipsniško Baltarusijos demokratėjimo (ir europėjimo) koncepciją, o tiksliau – jos imitaciją.

2. BALTARUSIJOS PILIETINĖ VISUOMENĖ IR JOS RAIDOS PERSPEKTYVOS

Vadinamosios spalvotosios revoliucijos – rožinė Gruzijoje ir oranžinė Ukrainoje – sudarė prielaidas kalbėti apie naują demokratizacijos bangą¹⁷. Šių įvykių kontekste Baltarusijos politinė padėtis, ypač pilietinės visuomenės būklė ir raida, reikalauja skvarbesnio ekspertų žvilgsnio bei verčia analizuoti, ar įmanomas panašus scenarijus.

¹⁷ Saakashvili Mikheil. „Europe's Third Wave of Liberation“, *The Financial Times*, 2004 metai gruodžio 20 diena.

Specifinė Baltarusijos padėtis (sociologinių tyrimų ribotumas, valstybės socialinės ir ekonominės politikos rodiklių nepatikimumas ir kt.) sudaro daug keblumų išsamiems tyrimams atlikti ir pagrįstoms išvadoms pateikti. Nepaisant to, empirinių duomenų spragas įmanoma kompensuoti analizuojant chronologinę įvykių raidą ir pateikiant iliustratyvius kasdienius Baltarusijos pavyzdžius.

2.1. Kultūra ir (ne)tapatumas

Kai kurių mokslininkų manymu, pavojingiausias pokomunistinių valstybių bruožas yra nacionalizmas ir etninė politika¹⁸, tačiau Baltarusijos atvejis ypatingas. Tautiškumas ir patriotizmas buvo esminė jėga, nugalėjusi totalitarinę SSRS imperiją¹⁹, tačiau Baltarusijoje jis buvo silpnas ir rudimentinis²⁰.

Būtent nacionalinės idėjos stoka įvardijama kaip viena priežasčių, kodėl A. Lukašenka atėjo į valdžią. Ne paslaptis, kad Baltarusija Sovietų Sąjungoje buvo užėmusi lyderės poziciją pagal daugelį ekonominių rodiklių, taip pat pirmavo ir rusinimo, „homo sovieticus“ žmogaus kūrimo srityje²¹. Šis sovietinio žmogaus prototipas ilgą laiką buvo bandomas puoselėti ir A. Lukašenkos draudžiant tautinius simbolius, perkonstruojant istorijos faktus ir marginalizuojant baltarusių kalbą. Galų gale susirūpinta valstybės ideologija, kuri turėjo „suteikti valdančiajam režimui papildomą legitimumo dozę ir grąžinti baltarusių tautai perestroikos metais prarastas socialistines „iliuzijas“²².

„Bendruomenė yra jausmo ir mąstymo, tradicijos ir įsipareigojimo, narystės ir norėjimo lydinys“²³ – teigia Robertas Alexanderis Nisbetas. Nepaisant to, kad Baltarusijos visuomenė yra gan homogeniška, bendrumo jausmas nėra itin akivaizdus. Dar caro laikais rusai, baltarusiai ir ukrainiečiai buvo įvardijami bendrai – tiesiog rusais²⁴. Vienas esminių etniškumo elementų – kalba – tiek sovietiniais, tiek Aleksandro Lukašenkos metais nuosekliai buvo slopinama, tad baltarusių kalbos išskirtinumas netampa bendrumo jausmo pagrindu. Tą iliustruoja ir faktas, kad Baltarusijos prezidentas išjuokė baltarusių kalbą teigdamas, jog tik anglų ir rusų yra vienintelės „didžios“ kalbos pasaulyje²⁵.

¹⁸ Holmes Leslie. *Post-Communism. An introduction*. Duke University Press: Durham, 1997, 267.

¹⁹ Kuzio Taras, Eke M. Steven. „Sultanism in Eastern Europe: the Socio-Political Roots of Authoritarian Populism in Belarus“, *Europe-Asia Studies*, 52(3), 2000, p. 528.

²⁰ Virgilijus Pugačiauskas, Gediminas Vitkus. *Baltarusijos paradoksai: įstrigusi transformacija ir regioninis saugumas*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2004, p. 28.

²¹ Donatas Bedulskis et al. *Baltarusija: misija įmanoma*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 19.

²² Pugačiauskas, Vitkus. p. 28.

²³ Nisbet A. Robert. *Sociologijos tradicija*. Vilnius: Pradai, 2000, p. 90.

²⁴ Kuzio, Eke. p. 525.

²⁵ Ten pat. p. 525.

Kitas ne mažiau svarbus veiksnys – istorinė atmintis – irgi liudija didesnę prierašumą sovietinei, o ne savarankiškai praeičiai. Tenka konstatuoti, kad baltarusių istorinėje atmintyje nėra nepriklausomos valstybės idėjos (neminint trumpo laikotarpio tarpukario pradžioje), o Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės praeitis daugumai baltarusių nėra itin artima. Baltarusiai kur kas labiau didžiuojasi prisiminę sovietinę praeitį, konkrečiau – pergalę prieš nacistinę Vokietiją. Ne paslaptis, kad didelės nelaimės suvienija žmones, o Baltarusija, ilgą laiką buvusi fronto linijoje, buvo smarkiai nuniokota ir prarado trečdalį gyventojų²⁶. Juo labiau kad Antrojo pasaulinio karo didvyrių krašto diskursas Baltarusijos visuomenėje yra nuolat palaikomas.

Taigi nei istorija, nei kalba nėra esminiai baltarusių bendruomenės elementai, o savarankiško mąstymo galimybę buvo stengtasi užgniaužti dar Stalino metais, kai sunaikinta dauguma kūrybingos inteligentijos²⁷.

Tapatybės dekonstravimas ir vienijančios idėjos stoka buvo patogi totalitariniam režimui, siekiančiam kuo labiau atomizuoti visuomenę²⁸. Kaip teigia R. A. Nisbetas, „bet kuri socialinė tvarka [...], kurią yra apėmę konvulsiški pokyčiai, vertybių kaita ir dvasinė nežinomybė, viena vertus, neišvengiamai skatina susidomėti bendruomene, kita vertus – irimu ir susvetimėjimu“²⁹.

Tiesa, tiek Černobylio katastrofos aplinkybių 1985-aisiais, tiek Stalino masinių žudynių 1988-aisiais faktų atskleidimas gerokai išjudino Baltarusijos visuomenę³⁰, tačiau tai greičiau buvo pasipiktinimas sovietine valdžia, negu aiškus nacionalinių jausmų proveržis. Tą tik patvirtina faktas, kad Baltarusijoje galima kalbėti apie „negatyviąją tapatybę“ – baltarusiai suvokia, kas jie nėra, bet ne iki galo supranta, kas jie yra³¹.

2.2. Autoritetas / lyderis

Minėta bendrumo jausmo stoka Baltarusijos visuomenėje lemia, kad ji nesunkiai pasiduoda autoriteto įtakai. Nieko stebėtina, kad žlugus sovietinei sistemai baltarusiai gerokai sutriko: „Kai žmonės tampa ar pasijunta atskirti nuo tradicinių institucijų, kartu su prarasto individo šmėkla išškyla prarasto autoriteto šmėkla“³². Tai tampa baimės ir nerimo prielaida.

²⁶ Bedulskis et al. p.13.

²⁷ Kuzio, Eke, 525.

²⁸ Dahrendorf Ralf. *Modernusis socialinis konfliktas: esė apie laisvės politiką*. Vilnius: Pradai, 1996, 134.

²⁹ Nisbet. 383.

³⁰ Taras. p. 526–530.

³¹ Bedulskis et al. p.11.

³² Nisbet. p.171.

Akivaizdu, kad „A. Lukašenkos valdžia yra logiškas visuomenės prieraišumo sovietiniam mentalitetui ir nostalgijos santykinai gerovei bei stabilumui padarinys“³³. „Tradicinėje visuomenėje autoritetas vargu ar gali būti pripažintas kaip turintis atskiriamą ar net atskirą tapatybę“³⁴, tačiau Baltarusijos atveju, regis, tai yra prezidentas. Tą iliustruoja faktas, kad A. Lukašenka gimtojoje šalyje vadinamas „tėtušiu“. Šiandien prezidento autoritetui alternatyvų nėra ir klausimas, „koks bus autoriteto, pajėgaus pakeisti prarastą, sulaukyti prigimtą anarchiją, kuri net ir civilizuose visuomenėse įvairiais laikais prasiveržia pro įstatymo ir moralės plyšius, šaltinis ir prigimtis?“ yra labiau nei natūralus³⁵. Pokyčiai daugumai gyventojų nebuvo itin masinantis dalykas, juo labiau kai vienas pagrindinių 2006 metų prezidento rinkimų leitmotyvų buvo žodis „stabilumas“, o kaip kontrastas rodomi skurstantys žmonės naujoje Europos Sąjungos narėje Lietuvoje ir „oranžinės ašaros“ Ukrainoje.

A. Lukašenka, nesant stipraus bendruomeniškumo pagrindo, ne itin sunkiai užėmė autoriteto poziciją ir neturėdamas jokios ryškesnės alternatyvos ieško kitų būdų, kaip išlaikyti valdžią.

2.3. Statusas / stabilumas

„Statusas yra individo pozicija prestižo ir įtakos hierarchijoje, būdinga kiekvienai bendruomenei ar asociacijai“³⁶. Hierarchiniai laipteliai nėra tokie akivaizdus visuomenėje, tačiau Baltarusijos valdžia turi nemažus ekonominius ir socialinius svertus. Pensininkams, kurie yra nuosekliausi režimo šalininkai, mokamos santykinai didelės pensijos, o kalbant apie dirbančiuosius, nederėtų pamiršti vadinamosios kontraktų sistemos. Ji reglamentuoja, kad valstybė kiekvienas metais turi pratęsti su valdininkais darbo kontraktą. Realiai tai rodo, kad režimas gali tiesiog nutraukti darbo sutartis, jei, tarkime, konkretūs piliečiai bus ne itin „paklusnūs“ režimui. Panašios taisyklės galioja ir studentams – prasižengusieji išvaromi iš universiteto, praranda galimybę įgyti aukštąjį išsilavinimą, o ateityje – rasti geresnį darbą.

Tokia padėtis liudija, kad valstybėje, kurioje statusas visuomenėje yra labiau nulemtas „bausmių“ ir „apdovanojimų“, nei kvalifikacijos ir kompetencijos sistemos, motyvuojantys elementai yra paklusimas, baimė, o ne naujovės ir iniciatyva. Nenuostabu, kad žmonės yra pasyvūs, neryžtingi ir persmelkti nepasitikėjimo³⁷ – geriau eiti išvien su sistema, nei plaukti prieš srovę. Kitaip tariant, Baltarusijos piliečiai yra gana praktiški ir racionalūs – geriau žvirblis rankoje, nei elnias girioje. Kur kas geriau turėti tai, ką gali duoti sistema, ypač kai dabartinei padėčiai daugelis nemato alternatyvų.

³³ Kuzio Eke. p. 526.

³⁴ Nisbet. p. 171.

³⁵ Ten pat. p. 171.

³⁶ Ten pat. p. 33.

³⁷ *Pontis Foundation Polling Memorandum*. Slovakia, 2005. Prieiga per internetą: <http://www.nadaciapontis.sk/en/>.

2.4. Susvetimėjimas

Susvetimėjimo problema yra daugelio studijų objektas ir ji būdinga daugeliui modernių visuomenių – kalbama apie bendruomeninių saitų praradimą, visuotinę žmonių uniformizaciją³⁸. Baltarusija šiuo atveju nėra išimtis, o kai kurie aspektai yra net ryškesni nei demokratinėse valstybėse.

Susvetimėjimas pasireiškia tuo, kad žmogus yra vienišas, atskirtas nuo bendruomenės ir atlieka tik mechaniskus vaidmenis; arba šiuolaikinė visuomenė žmogui tampa nepasiekiamą dėl jos nutolimo, griozdiškų struktūrų, kaip beprasme dėl jos beasmenio sudėtingumo³⁹.

Minėta, kad bendruomenės idėja Baltarusijoje labai silpna. Bendruomeniškumo puoselėjimą slopina režimas, bandantis įtvirtinti lyderio autoritetą. Siekiant neprarasti užimamos padėties visuomenėje ir vengiant režimo bausmių, dažniausiai paklūstama autoriteto valiai ir tenkinamasi mechaniskais vaidmenimis. Alternatyvų paiešką ir iniciatyvą slopina ne tik režimo kontrolė, bet ir nepasitikėjimas kitais bendruomenės nariais – nuogąstaujama dėl KGB agentų, informacijos nesaugumo. Sukurta baimės ir nepasitikėjimo atmosfera tik dar labiau stiprina susvetimėjimą ir trukdo atsirasti naujiems bendruomeniškumo daigams.

Išvados

Viena vertus, susidaro įspūdis, kad tokiomis sąlygomis staigios socialinės permainos Baltarusijoje mažai tikėtinos, nes daugeliui įtarumas ir baimė su kaupu atsveria sveikintą kasdienės rutinos griovimą⁴⁰. Kita vertus, Ralfo Dahrendorfo pastebėjimu, „pusiausvyroje netikėtumų nebūna, todėl socialinė permaina yra nepusiausviros reiškiny“⁴¹.

Tiesa, svarstant revoliucijos galimybes, neabejotinai reikia suprasti totalitarinio režimo galios, o kartu ir silpnumo taškus⁴². Aptarti totalitarinio režimo galios aspektai rodo, kad kertinis režimo uždavinys yra pusiausvyros palaikymas, kuris remiasi baltarusių bendruomeniškumo stoka, jų pasyvumu, baime ir aiškių alternatyvų nebuvimu. Pokyčiai minėtose srityse galėtų išjudinti totalitarinės struktūros rėmus ir sudaryti sąlygas socialinėms permainoms.

³⁸ Nisbet. p. 386.

³⁹ Ten pat, p. 384–385.

⁴⁰ Dahrendorf. p. 19.

⁴¹ Elster Jon. *Socialinių mokslų elementai*. Vilnius: Vaga, 2000, p. 147.

⁴² Sharp Gene. „Research Project on „Totalitarianism and Non-Violent Resistance“, *The Journal of Conflict Resolution*, 3(2), 1959, p. 157.

„Totalitarizmas gundė [...] tuos, kurie įstrigo pusiaukelėje tarp sena ir nauja, surado viena, bet nesurado kito, todėl pasikloviė netikru pažadu gauti tai, kas geriausia abiejuose“⁴³. A. Lukašenkos „trečiojo kelio“ tarp sovietinės diktatūros ir Vakarų demokratijos pažadas yra vykęs R. Dahrendorfo idėjos pavyzdys. Baltarusija tapo išimtimi posovietinėje erdvėje, skirtingai nei daugelis valstybių, pasukusių demokratizacijos keliu ir pasirinkusi autoritarizmo kelią.

Esminis socialinių pokyčių trukdis yra bendruomenės silpnumas, suteikiantis erdvės autoriteto (diktatoriaus) sklaidai. Dėl visuomenės susvetimėjimo (nepasitikėjimo, įtarumo) ir statuso pokyčių baimės (prarandamos darbo ar studijų vietos, represijos), taip pat nesant papildomos motyvacijos, baltarusiai negali patys inicijuoti socialinių pokyčių, maža to, jų vengia. Visuomenė yra labiau linkusi prisitaikyti prie esamos padėties ir tikėti puoselėjama stabilumo vizija, nei imtis radikalių pokyčių neturėdama aiškių alternatyvų ir garantijų.

Baltarusijos atveju, norint išjudinti visuomenės sąstingį, reikia dirbti su bendruomeniškumo idėja, galinčia paveikti baltarusių motyvaciją ir mažinti susvetimėjimo tendencijas. Be to, reikia sukurti aišką alternatyvą, kuri atsvertų visuomenės konformizmo nuotaikas ir pokyčių baimę. Tai yra esminės socialinių pokyčių prielaidos.

3. BALTARUSIJOS VIDAUS PADĖTIS

3.1. Savivaldos rinkimai: Aleksandro Lukašenkos demokratizacijos politikos ir Vakarų nuoseklumo testas

2010 metų savivaldos rinkimai politikos analitikų buvo pakrikštyti lakmuso popierėliu, tam tikru testu, turėjusiu parodyti, kiek nuoseklus gali būti A. Lukašenka, stiprindamas demokratines institucijas Baltarusijoje. Šie rinkimai tam tikru indikatoriumi laikyti dėl keleto priežasčių:

- 1) 2010 metų savivaldos rinkimai – pirmieji tų, kuriuose buvo „testuojamos“ Baltarusijos Respublikos rinkimų kodekso (Rinkimų kodeksas) pataisos, turėjusios bent nominaliai padidinti rinkimų skaidrumą.
- 2) Savivaldos rinkimai (nors ir mažesniu mastu) leidžia numanyti, kaip bus organizuojami artėjantys Baltarusijos prezidento rinkimai.
- 3) Minėtieji vietos valdžios rinkimai galėjo tapti galimybe Europos Sąjungai (ES), įžengusiai į naują santykių su Baltarusija etapą, įsitikinti, ar su suartėjimu su Baltarusija siejami demokratizacijos ir liberalizacijos lūkesčiai pagrįsti.

⁴³ Dahrendorf. p. 130.

Savivaldos rinkimų eiga ir Rinkimų kodekso pataisais

Per 2010 metų balandžio 25 dienos rinkimus pirmąkart rinkimų apylinkių ir apygardų komisijos buvo sudarytos remiantis naujosiomis Rinkimų kodekso pataisomis, kuriose numatyta, kad trečdalį komisijos narių turi sudaryti politinių partijų ir visuomeninių organizacijų atstovai, o valstybinių institucijų atstovai neturi viršyti trečdaliu komisijos narių. Iškart po Rinkimų kodekso pataisų įsigaliojimo (2010 metais sausio 4 dieną) jos susilaukė gausios teisės ekspertų kritikos:

- 1) Minėtose pataisose nenumatyta skaidrių kriterijų ir mechanizmų, kuriais remiantis atrenkamos (ir, svarbiausia – atmetamos) komisijos narių kandidatūros.
- 2) Žodis „opozicija“ Rinkimų kodekse neminimas, o sąvoka „visuomeninė organizacija“ pernelyg neapibrėžta, todėl visuomeninėms organizacijoms skirtos vietos rinkimų komisijose gana lengvai gali atitekti provyriausybinėms visuomeninėms organizacijoms.
- 3) Tą patį galima pasakyti ir apie rinkimų stebėjimo reguliavimo pokyčius. Rinkimų kodekso pataisose reglamentuojama, kad rinkimų stebėtojais nuo šiol gali tapti ir visuomeninių organizacijų atstovai (anksčiau teisę stebėti rinkimus turėjo tik politinių partijų nariai). Kaip minėta, sąvoka „visuomeninė organizacija“ nežymi organizacijos autonomijos nuo vyriausybės finansavimo ir jos vykdomos politikos. Todėl rinkimų stebėtojų, kaip ir komisijos narių, vietos gali būti paskirstytos tarp vyriausybinių visuomeninių organizacijų, nevyriausybiniams neskiriant vietų ir nepažeidžiant Rinkimų kodekso nuostatų.
- 4) Nominaliai padidėjusios galimybės tapti rinkimų komisijų nariais ar rinkimų stebėtojais neužtikrina teisės nekliudomai dalyvauti skaičiuojant balsus ar stebint jų skaičiavimą, nes nei balsų skaičiavimo, nei rinkimų stebėjimo nuostatos nebuvo pakeistos.

2010 metų balandžio 25 dieną savivaldos rinkimai iš esmės patvirtino tokius ekspertų nuogastavimus: formaliai apygardų rinkimų komisijų formavimas nepažeidė minėto dokumento nuostatų, tačiau opozicijos atstovai komisijose visos Baltarusijos Respublikos mastu sudarė vos 0,1 procento. Kiek sunkiau vertinti kitas Rinkimų kodekso pataisais ir jų įgyvendinimą praktikoje (kitose pataisose numatyta supaprastinta rinkimų kampanijų rengimo ir finansavimo tvarka), kadangi sistemingų duomenų apie naujos kontrolės taikymą nepakanka.

Savivaldos rinkimai, kaip rinkimų eigos rodiklis, artėjant prezidento rinkimams

Balandžio 25 dieną įvykusiųose savivaldos rinkimuose dalyvavo 79,1 proc. visų rinkimo teisę turinčių Baltarusijos piliečių. Daugiausiai rinkėjų balsavo Vitebsko srityje (90,9 proc. visų rinkėjų), mažiausiai – Minsko mieste (58,7 proc.). Per rinkimus tradiciškai užfiksuota pažeidimų, tiesiogiai prieštaraujančių laisvų ir demokratiškų rinkimų procedūroms:

- Dažniausiai balsuojantiems teko rinktis iš vieno kandidato – buvo galima balsuoti „už“ arba „prieš“.
- Rinkimų sąrašuose buvo įrašyti tik 365 opozicijos atstovai, vos 6 jų buvo išrinkti. 8 iš sąrašuose buvusių kandidatų, surinkę daugiau balsų „prieš“ nei „už“, nebuvo išrinkti. Palyginimui: balandžio 25 dieną rinkimuose išrinkta daugiau nei 21 tūkst. atstovų į įvairius savivaldos lygmenis.
- Baltarusijos opozicijos ir tarptautinių organizacijų nepasitenkinimą sukėlė itin didelė išankstiniame balsavime dalyvavusių piliečių dalis – apie 30 procentų. Išankstinis balsavimas – vienas neskaidriausių balsavimo mechanizmų (neįmanoma užtikrinti efektyvios stebėsenos išankstinio balsavimo metu). Kuo didesnė dalis rinkėjų balsuoja išankstinio balsavimo būdu, tuo didesnė rinkimų klastojimo tikimybė. Negana to, išankstinio balsavimo rezultatai nebuvo viešinami, o tai šiurkštus, tačiau tipinis Baltarusijoje rinkimų įstatymų pažeidimas.
- Baltarusijos žmogaus teisių centras „Viasna“ (atlikęs rinkimų stebėsenos kampaniją) konstatavo, kad šių metų savivaldos rinkimai mažai kuo skyrėsi nuo ankstesnių⁴⁴.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad Rinkimų kodekso pataisos ir nominalus procedūrų atitikimas nepadidino rinkimų Baltarusijoje skaidrumo ir demokratiškumo. Šalies vyriausybės sutikimas įsileisti tarptautinius stebėtojus įvertintas kaip „žingsnis į priekį“, tačiau verta atkreipti dėmesį į tai, kad tarptautinė rinkimų stebėseną nėra savitiksli ir gana silpnai disciplinuoja rinkimus organizuojantį personalą. Svarbiausia tarptautinės rinkimų stebėsenos funkcija – teikti objektyvius duomenis kritiškam tarptautiniam įvertinimui.

ES ir tarptautiniai rinkimų eigos vertinimai

Kovo 24 dieną Europos Parlamento nariai pareiškė norą stebėti vietos rinkimus. Į tokį prašymą reaguota palankiai, tačiau Baltarusijos vyriausiosios rinkimų komisijos iškeltos sąlygos tarptautinių stebėtojų dalyvavimui susilpnino galimybes pateikti nuoseklius rinkimų eigos duomenis. Teisė stebėti rinkimus buvo suteikta užsienio diplomatom, bet ne tarptautinių organizacijų atstovams. Iš pirmo žvilgsnio nereikšminga detalė galėjo turėti esminės įtakos rinkimų stebėjimo išvadoms: tarptautinės organizacijos, pavyzdžiui, ESBO, taiko standartizuotą ir išsamią rinkimų eigos vertinimo metodologiją, taip pat teikia

⁴⁴ Памярэдня высновы маніторынгу выбараў дэпутатаў мясцовых Саветаў дэпутатаў дваццаць шостага склікання. Prieiga per internetą: <<http://spring96.org/be/news/33885/>>.

nepolitizuotą vertinimą. Atskirų misijų vertinimai palieka daugiau laisvės interpretacijai. Nepaisant to, Baltarusijos sutikimas įsileisti tarptautinius stebėtojus, tegul ir tokiomis sąlygomis, sutiktas palankiai.

Toks ES ir Baltarusijos sutarimas susilaukė ekspertų bendruomenės, raginusios kritiškai įvertinti savivaldos rinkimus, kritikos. Pagrindinis tokios kritikos argumentas – ES siekis legitimuoti santykių su Baltarusija „atšilimą“ tariamai liberalesne rinkimų eiga Baltarusijoje paskatino ES pro pirštus pažvelgti į rinkimų pažeidimus ir sąmoningai ieškoti teigiamų pokyčių. Tai nulėmė iš esmės tikrovės neatitinkančius vertinimus. Teigiamų pokyčių konstatavimas taip pat interpretuotas kaip nesėkmingas ES mėginimas paspartinti Rytų kaimynystės parlamentinio forumo EURONEST formavimą.

Didžiausia problema susijusi su vangiu ir nekritišku savivaldos rinkimų vertinimu ta, kad minėtieji rinkimai, užuot tapę rimtu testu A. Lukašenkai ir jo „liberalizacijos“ politikai, tapo ES kantrybės testu. Kitaip tariant, A. Lukašenka turėjo galimybę įsitikinti, kad ES neturi politinės valios reikalauti realių liberalizacijos pastangų ir pasitenkins nominaliais pokyčiais. Tokia nebaudžiamumo atmosfera vertintina ypač neigiamai tiek artėjant prezidento rinkimams Baltarusijoje, tiek kalbant apie tolesnę ES ir Baltarusijos santykių raidą.

3.2. Ekonominė Baltarusijos padėtis: iš anksto išleistos tarptautinių paskolų lėšos ir dar tik būsimo ūkio atsigavimo dividendai

Ekonomistų vertinimu, artėjantys prezidento rinkimai Baltarusijos ekonomikai gali turėti didesnės įtakos nei politiniam gyvenimui. Nepaisant santykinai optimistinių Baltarusijos ūkio atsigavimo prognozių, kai kurie iki rinkimų priimti sprendimai gali turėti rimtų padarinių ūkio atsigavimo tempui ir šalies galimybėms ateityje palankiomis sąlygomis gauti tarptautinių paskolų. Ekspertų manymu, kol kas akivaizdu, kad subalansuoti finansų srautus ir biudžeto deficitą Baltarusijos vyriausybė linkusi ne įgyvendindama struktūrines reformas, bet skolindamasi tarptautinėje rinkoje. O tai, nesant priemonių, kurios užtikrintų ilgalaikį ūkio augimą, gresia dar vienu ekonomikos nestabilumo ciklu ateityje.

Vienas nepagrįsčiausių iššūkių Baltarusijos ūkiui – dabartinio prezidento socialinė ir ekonominė politika iki rinkimų: 2009 metų spalį prezidento įsaku senatvės pensijos Baltarusijoje padidintos 9,5 procento. Nuo 2010-ųjų sausio 1 dienos jos buvo dar kartą padidintos 9 proc., kaip ir minimalus atlyginimas, kuris padidintas 12 procentų. Baltarusijos Prezidento įsaku Nr. 490, išleistu 2010 metų rugsėjo 27 dieną, lapkritį–gruodį minimalaus darbo mėnesinis atlyginimas padidintas 400 tūkst. BYR (130 \$, 330 LTL), o valandinis

atlyginimas – 2360 BYR (0,8 \$, 2 LTL)⁴⁵. Palyginti su ankstesniu, naujasis minimalus mėnesinis atlyginimas padidėjo 54,7 proc.; valandinio darbo užmokesčio padidėjimas siekė 54,2 procento⁴⁶. Reikėtų pridurti, kad 2010 metais padidėjo ir vidutinis mėnesinis atlyginimas. Sausį–rugsįjį vidutinis darbo užmokestis padidėjo nuo 345,9 \$ (986 tūkst. BYR⁴⁷) iki 430,3 \$ (1 296 tūkst. BYR)⁴⁸, tai yra 31,5 procento. Svarbu pabrėžti, kad tai tik nominalieji dydžiai; realus darbo užmokestis (įvertinus minimalaus vartotojo biudžeto pokyčius) tuo pat laikotarpiu padidėjo tik 13,1 procento.

Vidutinė pensija 2010 metų sausį sudarė 169,9 \$ (486 tūkst. BYR), o rugsįjį pasiekė 183 \$ (552 tūkst. BYR). Taigi nominali vidutinė pensija padidėjo 13,6 proc., nepaisant to, reali vidutinė pensija, kuri įskaičiuoja esamą pragyvenimo lygį, faktiškai nukrito 2,11 procento.

Dėl tokios politikos smarkiai išaugo biudžeto sąnaudos, tačiau realus teigiamas jos poveikis gyventojams – silpnas, kadangi didėjant nominaliems vidutiniams atlyginimams ir pensijoms, didėja ir pragyvenimo kaina, o tai silpnina pajamų augimo poveikį. Infliacijos lygis nėra labai aukštas – sausį–rugsįjį infliacija sudarė 6,8 proc.⁴⁹ ir tikimasi, kad 2010 metais ji neviršys 8–10 proc., tačiau skirtingų prekių kainos patyrė skirtingas kainų didėjimo tendencijas. Sausį–rugsįjį labiausiai pakilo bulvių, cukraus, daržovių, alkoholio, kuro, vaistų, miesto transporto kainos⁵⁰. Įvertinus infliacijos tempą ir vartotojo biudžeto pokyčius realios baltarusių pajamos išaugo nežymiai.

Nepaisant to, kitų metų Baltarusijos vyriausybės ūkio prognozės itin optimistinės: 9–10 proc. bendrojo vidaus produkto (BVP) augimas⁵¹. Tarptautinis valiutos fondas (TVF) Baltarusijos ūkio augimo perspektyvas vertina nuosaikiau, BVP augimas gali pasiekti iki 6,2 procento⁵². Tačiau A. Lukašenka vis tiek gali pasigirti sėkmingai suvaldęs ekonomikos nuosmukį ir jo padarinius. Baltarusijos nacionalinė statistikos agentūra praneša, kad šių metų sausį–

⁴⁵ *Минимальная заработная плата*. Prieiga per internetą: <<http://www.mintrud.gov.by/ru/trud/norm3>>.

⁴⁶ *Belarus' minimum wage to increase 54.7% to Br400,000 in November*. Prieiga per internetą: <<http://www.butb.by/engl/index.php?page=49&id=25723>>.

⁴⁷ Skaičiuojama pagal to mėnesio USD ir BYR valiutų kursą. Kursų archyvai paimti iš Baltarusijos nacionalinio banko valiutų kursų archyvo.

⁴⁸ *Динамика среднемесячной заработной платы работающих в 2010 г.*, Независимый институт социально-экономических и политических исследований. Prieiga per internetą: <<http://www.iiseps.org/zarplata10.html>>.

⁴⁹ *Belarus. Inflation in Belarus goes down this year*. Prieiga per internetą: <<http://www.blackseagrains.net/about-ukragroconsult/news-temp/belarus.-inflation-in-belarus-goes-down-this-year>>.

⁵⁰ *On Price Changes in September 2010*. National Statistical Committee of the Republic of Belarus. Prieiga per internetą: <http://belstat.gov.by/homep/en/indicators/current_prices9_10.php>.

⁵¹ *Правительство Беларуси планирует обеспечить высокие темпы роста экономики страны в 2010 году*. Prieiga per internetą: <http://www.government.by/ru/rus_interview20091217.html>.

⁵² *Belarus Among Five Leading Countries in GDP Growth*, Office for a Democratic Belarus. Prieiga per internetą: <<http://democraticbelarus.eu/node/9986>>.

rugpjūtį šalies BVP išaugo 6,6 proc., palyginti su tuo pat periodu 2009 metais⁵³. Baltarusijos nacionalinio banko duomenimis, 2010 metų sausį–rugpjūtį eksportas išaugo 19,3 proc., importas – 16,3 proc., vertinant nominaliomis kainomis ir lyginant su 2009 metų sausiu–rugpjūčiu⁵⁴. Tai reikštų, kad eksportas viršijo ikikrizinį 2008 metų lygį. Pozityvios ūkio augimo prognozės skatina ne tik neapgalvotas socialines išlaidas, bet ir tarptautinį skolinimąsi.

Nepriklausomi ekonomikos ekspertai atsargiai vertina tiek oficialiąją statistiką, tiek drąsias prognozes. Visų pirma dėl BVP skaičiavimo metodologijos, kuri įtraukia ne tik parduotas prekes ir suteiktas paslaugas, bet ir produkciją, kuri analizuojamuoju laikotarpiu buvo pagaminta, tačiau nerealizuota rinkoje. Drąsiomis prognozėmis galima abejoti, žinant, kad dujų suvartojimo lygis Baltarusijoje 2009 metais krito net 25 proc., 15 proc. sumažėjo elektros energijos vartojimas, tiek pat krito vidinė krovinių apyvarta⁵⁵. Šie duomenys rodo itin griežtą namų ūkių taupymą ir mažesnę pramonės gamybą. Tad net atsigauçant užsienio rinkoms toks staigus ekonomikos augimas mažai tikėtinas.

Nuo 2010 metų pradžios Baltarusijos bendroji užsienio skola padidėjo 5 proc., ir, Baltarusijos nacionalinio banko duomenimis, liepos pradžioje siekė 23,1 mlrd. JAV dolerių, tai yra 45,5 proc. BVP⁵⁶. Nepaisant neigiamų padarinių, teigiamai galima įvertinti tai, kad tarptautinė finansų krizė ir pablogėję santykiai su Rusija 2009–2010 metais paskatino Baltarusiją diversifikuoti tarptautinių kreditų paketą ir plėtoti tarptautinį ekonominį bendradarbiavimą su kitomis šalimis, t. y. sumažinti Rusijos teikiamų paskolų ir investicijų dalį, taip šiek tiek atsiribojant nuo Rusijos politinių reikalavimų, susijusių su investicijomis į Baltarusijos ūkį.

Baltarusijai nepalankus naftos tiekimo ir tranzito susitarimas su Rusija paskatino Baltarusiją pasirašyti sutartį su Venesuela ir Lietuva, pagal kurią Venesuela pasižadėjo iki metų pabaigos tiekti 4 mln. tonų naftos, o Lietuva sutiko tarpininkauti gabenant naftą iš Klaipėdos uosto į Baltarusiją. Rugsėjį „Klaipėdos nafta“ iškrovė pirmąjį tanklaivį su 80 tūkst. tonų Venesuelos naftos, kuri buvo pristatyta į Baltarusiją⁵⁷. A. Lukašenka patikino, kad ši schema galėtų veikti ir ateityje – su Venesuela jau pasirašytas susitarimas tiekti daugiau nei 30 mln. tonų naftos

⁵³ *Belarus' GDP up 6,6% in January-September*. Council of Ministers of the Republic of Belarus. Prieiga per internetą: <http://www.government.by/en/eng_analytics440.html>.

⁵⁴ *Внешняя торговля*. Prieiga per internetą: <<http://belstat.gov.by/homep/ru/indicators/main1.php>>.

⁵⁵ Liakhovich A. *Развитие ситуации в Беларуси во второй половине февраля 2010 г.: основные события и комментарии*.

⁵⁶ *Belarus' Gross External Debt Reaches 45.5% to GDP*. Office for a Democratic Belarus. Prieiga per internetą: <<http://democraticbelarus.eu/node/9771>>.

⁵⁷ A. Kubilius *stebisi Baltarusijos prezidento pozicija dėl Venesuelos naftos krovos*. Prieiga per internetą: <<http://www.15min.lt/naujiena/pinigai/lietuvos-naujienos/akubilius-stebisi-baltarusijos-prezidento-pozicija-del-venesuelos-naftos-krovos-194-120976>>.

per ateinančius trejus metus, o Venesuelos prezidentas Hugo Chavezas pareiškė, kad Baltarusijos naftos perdirbimo gamyklos „neįs naftos stokos ateinančius 200 metų“⁵⁸. Ekspertų manymu, tokio bendradarbiavimo poreikis ir sėkmė priklausys nuo to, kokius naftos tiekimo susitarimus Baltarusijai pasiūlys Rusija. Siekdamas pademonstruoti dar didesnę savarankiškumą nuo Rusijos, A. Lukašenka pareiškė, kad pasinaudojus suskystintų dujų terminalais, panašią schemą galima būtų pritaikyti ir dujų importui⁵⁹.

Po spalį įvykusio A. Lukašenkos vizito į Kiniją buvo pasirašytos kelios komercinės sutartys ir kredito susitarimai su Kinija, kurių vertė siekia apie 3,5 mlrd. JAV dolerių. Dvišaliais susitarimais numatytos investicijos į didelio masto ekonominius projektus Baltarusijoje: Kinijos ir Baltarusijos industrinį parką, Baltarusijos kelių ir geležinkelių renovaciją, elektrinių lokomotyvų įsigijimą, celiuliozės fabriko ir dviejų naujų elektrinių statybas, viešbučių komplekso „Pekinas“ įkūrimą ir Minsko oro uosto modernizavimą⁶⁰. 2009 metų gruodį Kinija patvirtino 5,7 mlrd. JAV dolerių paskolą Baltarusijai ir pažadėjo investuoti dar apie 10 mlrd. JAV dolerių į Baltarusijos ekonomiką. Bendra Kinijos investicijų į Baltarusiją suma sudarys apie 15 mlrd. JAV dolerių⁶¹.

Pažymėtina, kad Baltarusija kol kas vangiai vykdo su kreditais susijusius įsipareigojimus. 2008 metais TVF Baltarusijai suteikė 3,52 mlrd. JAV dolerių paskolą, kuri buvo išmokėta dalimis, kas ketvirtį įvertinus lėšų panaudojimo kryptis ir įsipareigojimų vykdymą. Šiais metais buvo išmokėta paskutinė 670 mln. JAV dolerių paskolos dalis. Baltarusijos nacionalinis bankas paskelbė, kad TVF suteikta paskola padėjo valstybei stabilizuoti ekonomiką 2009-aisiais ir 2010 metų pradžioje, palaikyti stabilumą užsienio valiutos rinkoje ir stiprinti nacionalinės finansų sistemos padėtį, tačiau apie su paskola susijusių reikalavimų įgyvendinimo planus iš esmės nutylima⁶². Pagal susitarimą su TVF Baltarusija įsipareigojo vykdyti griežtesnę monetarinę ir fiskalinę politiką: gerokai sumažinti viešąsias išlaidas, sumažinti darbo užmokesčius valstybės tarnautojams, sureguliuoti užsienio valiutų kursas (Baltarusijos rublio devalvacija) ir privatizuoti valstybines agentūras⁶³. Akivaizdu, kad A. Lukašenkos ekonominė politika iki rinkimų prieštarauja įsipareigojimams mažinti valstybės

⁵⁸ *Venezuela, Belarus in New Oil Deal*, Radio Free Europe Radio Liberty. Prieiga per internetą: <http://www.rferl.org/content/Venezuela_Belarus_In_New_Oil_Deal/2192693.html>.

⁵⁹ *Belarus to buy less Russian oil and gas in 2011 says Lukashenko*, RiaNovosti. Prieiga per internetą: <<http://en.rian.ru/russia/20101112/161306393.html>>.

⁶⁰ *Беларусь и Китай заключили ряд коммерческих контрактов на 3,5 млрд. Долларов*. Prieiga per internetą: <<http://www.interfax.by/news/belarus/81166>>.

⁶¹ *China to invest \$10 billion in Belarusian economy*. Prieiga per internetą: <<http://en.rian.ru/exsoviet/20100326/158317695.html>>.

⁶² *Belarus obtains last \$670 mln. Loan tranche from IMF*. Prieiga per internetą: <<http://en.rian.ru/exsoviet/20100331/158376327.html>>.

⁶³ *Belarus receives \$2.5 billion IMF loan*. Prieiga per internetą: <<http://www.wsws.org/articles/2009/jan2009/bela-j22.shtml>>.

išlaidas. Tačiau bene jautriausiu klausimu išlieka privatizacija. 2010 metų birželį Baltarusijos parlamentas ratifikavo įstatymą, kuris leidžia įmonių, anksčiau priklausiusių tik valstybei, privatizavimą⁶⁴. Tai ypač aktualu „Belaruskalij“ ir naftotiekio įmonių privatizavimo kontekste. Tačiau reali tokio masto valstybinių įmonių privatizacija, kuri leistų valstybei sukaupti reikalingas pajamas, kol kas nėra įgyvendinama.

3.3. Informacijos prieinamumo kontrolė

Nepaisant tariamai liberalesnės pastarųjų metų žiniasklaidos politikos Baltarusijoje, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad realus informacijos prieinamumas eiliniam vartotojui, ypač atsižvelgiant į virtualiosios žiniasklaidos vaidmens augimą, tebėra ribotas. Šiandien šalyje veikianti sistema efektyviai riboja baltarusių galimybes pasinaudoti alternatyvia Baltarusijos spaudai ir televizijai informacija:

- Prisijungimas prie globalaus tinklo Baltarusijoje brangus, todėl populiariu pirkti interneto prieigos korteles, leidžiančias normuotą prisijungimą prie globalaus informacinio tinklo (1 val. 08.00–19.00 val. kainuoja 1,3 lito). Akivaizdu, kad ir tokia kaina neadekvačiai viršija vidutines interneto prieigos kainas Europoje.
- Baltarusijoje atskirai apmokestinamas prisijungimas prie vidinių ir užsienio IP adresų, pastarasis – gerokai brangesnis. Pavyzdžiui, laiko atžvilgiu neribotą prieigą prie interneto (naudojant ADSL technologiją), kurios greitis 2048/512 Kb/s (priėmimas / išsiuntimas) „Beltelekom“ siūlo už 680 litų mėnesinį mokestį, neįskaitant papildomų mokesčių už viršytą atsisiųstos informacijos kiekį iš vidinių ir užsienio IP adresų⁶⁵.

Valstybės kontroliuojama kainų politika leidžia efektyviai riboti informacijos paieškas internete, internetas retai naudojamas informacijai gauti, naršyti, sužinoti naujienas. Dažniausiai jis naudojamas virtualiam bendravimui ir pramogoms:

- Tik 38,2 proc. suaugusiųjų Baltarusijos gyventojų naudojami internetu, vos 15,3 proc. juo naudojami kiekvieną dieną⁶⁶.
- Aktyviausia naudotojų grupė (40 proc. visų interneto naudotojų) –18–24 metų jaunimas.
- Beveik 70 proc. interneto naudotojų gyvena didmiesčiuose. Palyginimui: naujaisiais duomenimis, Lietuvoje interneto prieigą turi 55 proc. namų ūkių. Internetu naudojosi

⁶⁴ Совет республики одобрил законопроект, которым разрешается приватизация Беларуськалия и магистральных нефтепроводов. Prieiga per internetą: <<http://www.interfax.by/news/belarus/75256>>.

⁶⁵ Prieiga per internetą: <<http://www.beltelecom.by/services/internet/cart/description/>>.

⁶⁶ Интернет в Беларуси. Prieiga per internetą: <<http://belaruspartisan.org/bp-forse/?page=100&backPage=52&news=57977&newsPage=0>>.

60 proc. visų 16–74 metų amžiaus gyventojų, tarp kurių 74 proc. juo naudojosi kasdien⁶⁷.

Virtualiosios erdvės kontrolė ne tik stiprina propagandos galimybes, bet ir leidžia efektyviau kontroliuoti pilietinės visuomenės veiklą. Aktyviausi interneto naudotojai yra pilietiškai aktyvūs Baltarusijos gyventojai – šalyje pilietinė veikla sukoncentruota virtualiojoje erdvėje. Naujienų portalai, įvairios medijų platformos (pavyzdžiui., *budzma.org*, [адукאַцыя.info](http://adukaцyя.info), *saligorsk.org* ir kt.), asmeniniai blogai Baltarusijoje yra ne tik būdas sužinoti, gauti alternatyvią informaciją, bet ir tam tikras socializuojamasis veiksnys, skatinantis dalyvavimą pilietinėse ir socialinėse iniciatyvose. Internetas tapo svarbiausia vieta, vienijančia Baltarusijos opoziciją ir pilietinę visuomenę. A. Lukašenkos režimui smarkiai varžant pilietinę erdvę „offline“, pilietinės visuomenės formavimas, diskusijos ir keitimasis informacija vyksta virtualiojoje erdvėje. Taip pat ir 2010 metų prezidento rinkimų kampanija pasižymi daliniu veiklos persikėlimu iš realios erdvės į virtualiąją.

Tai paaiškina, kodėl nuo 2010 metų liepos 1-osios įsigaliojo Baltarusijos prezidento įsakas „Dėl priemonių nacionalinio interneto segmento naudojimui tobulinti“, kuris reglamentuoja interneto paslaugų tiekimą. Teisės akte nustatytos prekybos ir paslaugų teikimo Baltarusijos ir užsienio įmonėms internete taisyklės, vartotojų ir autorių teisės šioje srityje, bendras valstybinių interneto puslapių funkcionavimo taisyklės įtvirtino privalomą informacinių šaltinių registraciją. Šio dekreto pagrindinis tikslas – plėsti valstybės įtaką kontroliuojant prieigą prie interneto ir „ginti piliečių, visuomenės ir valstybės interesus informacijos srityje, gerinti interneto paslaugų kokybę ir mažinti jų kainą, aprūpinti tolesnę nacionalinio segmento interneto plėtrą“⁶⁸. Anot Baltarusijos vyriausybės, tokia kontrolė turėtų palengvinti gyventojų priejimą prie informacijos apie valstybinius organus ir organizacijas.

Ekspertų teigimu, minėta kontrolė turės ne tik priešingą efektą, bet ir daug kitų neigiamų padarinių: nauja tvarka suteikia įvairioms valstybinėms žinyboms teisę kontroliuoti individualių vartotojų prisijungimą prie interneto, suteiktas interneto paslaugas, susirašinėjimą, be to, numato būtinybę registruoti privačius interneto puslapius, jei, atitinkamų tarnybų sprendimu, jas galima traktuoti kaip „informacijos šaltinį“. Pirmieji tokios „registracijos“ rezultatai akivaizdūs jau šiandien: laikantis naujos „internetų segmento tobulinimo tvarkos“, liepos pradžioje buvo uždaryta laikraščio „Vitebskij Kurjer“ interneto

⁶⁷ *Internetu Lietuvoje nuolat naudojami 58 proc. gyventojų*. Prieiga per internetą: <http://www.itbaze.lt/ivairenybes/3023-internetu-lietuvoje-nuolat-naudojami-58-proc-gyventoju>.

⁶⁸ *Официальный интернет-портал Президента Республики Беларусь/1-7 февраля*. Prieiga per internetą: <http://www.president.gov.by/press83050.html>.

svetainė. Tinklapis buvo uždarytas argumentuojant, kad jis neatitiko kriterijų, reikiamų privalomai valstybinei registracijai⁶⁹.

Nuo liepos 1 dienos interneto tiekėjai privalo identifikuoti abonentinių interneto paslaugų naudotojų įrenginius, kaupti apie juos duomenis ir suteiktas paslaugas. Interneto naudotojų asmeninių duomenų kaupimo ir naudojimo taisyklės nustatys Operatyvinis analitinis centras prie Prezidento institucijos, kuris ateityje turėtų tapti koordinacine įstaiga, kontroliuojančia naudojimąsi internetu. Šis centras jau dabar turi teisę piliečių saugumo tikslais kontroliuoti susirašinėjimą internetu ir prižiūrėti individualių interneto naudotojų veiksmus virtualioje erdvėje⁷⁰.

Mėginimai kontroliuoti virtualiąją erdvę Baltarusijoje nėra nauji. 2009 metų pabaigoje Nacionaliniame teisės aktų registre iš viso užregistruota apie 1 200 teisės aktų, kontroliuojančių interneto tiekimą ir vartojimą⁷¹. Kai kurie šių teisės aktų leidžia taikyti ir tokias priemones kaip nepriklausomų komunikacijos priemonių žurnalistų butų ir biurų kratas. Daugiausiai tokių kratų įvykdyta 2008 metais, kai nepriklausomų žurnalistų butai ir biurai buvo apieškoti visoje Baltarusijos teritorijoje. Pastarąjį kartą žurnalistai patyrė panašų spaudimą 2010 metų kovo pabaigoje, kai buvo atliktos laikraščių „Narodnaya volia“, internetinio naujienų portalo *charter97.org* ir kitų nepriklausomų žurnalistų kratos namuose, kratų metu konfiskuoti kompiuteriai.

Tačiau spaudimas žiniasklaidos priemonėms neapsiriboja virtualiosios informacinės erdvės kontrole. Nuo 2010 metų sausio 3 dienos Baltarusijos žurnalistų asociacija pagal Teisingumo ministerijos nutarimą nebeturi teisės teikti teisinę pagalbą žurnalistams ir privalo atšaukti šiuo metu galiojančias bei nebeleisti į apyvertą naujų asociacijos narių kortelių, kurias įsigyti turi teisę ir nesamdomi žiniasklaidos priemonių nariai. Tokia nuostata susijusi su naujai priimtu įstatymu „apie masines komunikacijos priemones“, kuriame nėra taikoma sąvoka „žurnalistas“ (tik „masinės komunikacijos priemonės žurnalistas“). Todėl neturintieji žurnalisto išsilavinimo ir nuolatinės darbo vietos masinės komunikacijos įmonėje atsiduria už šio įstatymo ribų, taigi niekas negina jų, kaip žurnalistų, žodžio laisvės (jau nekalbant apie individualias išraiškos laisves).

⁶⁹ Baltarusijoje pirmą kartą išjungtas tinklapis, remiantis A. Lukašenkos „cenzūriniu“ įsakymu. Prieiga per internetą: <<http://www.lrytas.lt/-12785803111276762196-baltarusijoje-pirmą-kartą-išjungtas-tinklapis-remiantis-a-lukašenkos-cenzūriniu-įsaku.htm>>.

⁷⁰ Chausov Yuri. *Soon There Will Be Less Privacy in Belarusian Internet?* In: Bell, Issue 3 (13).

⁷¹ *Ten pat.*

Tradiciškai prieš rinkimus sugriežtėjusi A. Lukašenkos žiniasklaidos politika nieko nestebina. Kita vertus, šiemet, kaip niekada anksčiau, ji taip pat ir „nieko nedomina“. Kitaip tariant, tarptautinės bendruomenės polinkis nutylėti panašius pažeidimus yra daug didesnis.

4. ES POLITIKA BALTARUSIJOS ATŽVILGIU 2000–2010 METAIS: PROBLEMOS IR GALIMYBĖS

Šiame skyriuje siekiama atsakyti į šiuos klausimus: kaip ir kodėl kito Europos Sąjungos (ES) ir Baltarusijos santykiai per pastarąjį dešimtmetį? Kokios yra didžiausios ES politikos Baltarusijos atžvilgiu problemos? Kokios yra dabartinės ES politikos Baltarusijos atžvilgiu perspektyvos: ar įmanoma iš išorės paskatinti šiandienio Baltarusijos režimo transformaciją?

4.1. ES Baltarusijos politikos dilemos

- 1) *Individualios prieigos trūkumas.* Iki 2004 metų plėtros ES iš esmės tarpusavyje nediferencijavo Rytų Europos valstybių, kurioms 1990-aisiais nebuvo pasiūlyta narystės ES perspektyva. Tikėtasi, kad Baltarusija anksčiau ar vėliau pasiduos regiono demokratizacijos bangos įtakai, o režimui ir visuomenei *a priori* priskirtas savotiškas „polinkis į demokratiją“. Po 2003–2004 metų revoliucijų Gruzijoje ir Ukrainoje ES tikėjosi visuomenės mobilizacijos ir Baltarusijoje. Tik vadinamųjų spalvotųjų revoliucijų entuziazmui prislopus ir 2006 metų Baltarusijos rinkimams parodžius, kad Baltarusijos opozicija neturi tokio transformacijos potencialo kaip Gruzijoje ir Ukrainoje, ES lūkesčiai dėl „sniego kamuolio“ efekto regione nuslopo ir imta ieškoti individualios prieigos.
- 2) *Institucinis inertiškumas.* ES iš esmės niekada neplėtojo specifinių instrumentų stabilumui, ekonominei gerovei ir demokratijai Rytų kaimynystėje užtikrinti. Europos kaimynystės politika atsirado kaip ES plėtros instrumentų projekcija į išorę, o visa Rytų kaimynystė buvo traktuojama kaip santykinai homogeniškas regionas. Tokios „masto ekonomijos“ trūkumai netrukus atsiskleidė įgyvendinant Europos kaimynystės politiką (EKP) Ukrainoje, Moldovoje, Gruzijoje, Armėnijoje ir Azerbaidžane. Juo labiau tokia politika negalėjo tikti Baltarusijai. „Masto ekonomija“ regione, užuot skatinusi valstybių konkurenciją tarpusavyje, apsunkino individualių prieigų paieškas ir sukūrė dvigubų standartų dilemą. Tai yra ES paramos ir bendradarbiavimo instrumentus tampa sunku taikyti lanksčiai, pavyzdžiui, sunku paaiškinti, kodėl Baltarusijai (ne EKP šaliai ir dar autoritarinio režimo) turėtų būti suteiktos panašios privilegijos kaip liberalias reformas mėginančioms įgyvendinti EKP šalims.

- 3) *Galutinio tikslo problema ir sąlygiškumo trūkumai.* Per pastarąjį dešimtmetį pasikeitė požiūris į ES politikos Baltarusijos atžvilgiu tikslus: nuo Baltarusijos problemų izoliavimo dešimtajame dešimtmetyje iki radikalaus režimo pokyčių lūkesčių 2004 metais ir galiausiai laipsniškos režimo transformacijos link. Tačiau politinis sutarimas tarp valstybių narių nereiškia, kad egzistavo ar egzistuoja nuosekli politika Baltarusijos atžvilgiu. ES Baltarusijos politika šiandien iš esmės orientuota į metodą, t. y. išankstinių sąlygų nustatymą ir atitinkamai taikomas sankcijas arba privilegijas. Didžiausias tokios politikos trūkumas – užprogramuotas nenuoseklumas ir lėtas progresas. Baltarusijos politiniam gyvenimui būdingi ciklai, lemiantys ES politiką Baltarusijos atžvilgiu: žiniasklaidos ir pilietinės visuomenės kontrolės sugriežtinimas prieš kiekvienus rinkimus *vs* „atsigręžimas į Europą“ per kiekvienas derybas su Rusija dėl energijos išteklių kainų; integracijos su Rusija gilinimas ES pareiškus nepasitenkinimą rinkimų eiga *vs* tarptautinių liberalizacijos išpareigojimų prisiėmimas skolinantis iš tarptautinių institucijų; režimo „švelninimo“ iniciatyvos *vs* Baltarusijos opozicijos nepasitenkinimas ES kontaktais su oficialiuoju Minsku, kt. Vienas didžiausių iššūkių – nuoseklios ES politikos Baltarusijai ir priemonių, kurios išliktų nepriklausomos nuo minėtų politinių ciklų, suformulavimas.
- 4) *Geopolitinė dilema.* ES sprendimai Rytinėje kaimynystėje visuomet susiję su Rusijos „teisėtų interesų zona“.

4.2. ES politikos Baltarusijos atžvilgiu dinamika

1995–2004 metų „Baltarusijos problemos „ignoravimas“

Viena aktualiausių ES ir Baltarusijos santykių problemų – institucionalizuotos partnerystės ir nuoseklios ES Baltarusijos politikos stygius. Šie iššūkiai susiję su politiniais sprendimais, priimtais dar dešimtajame dešimtmetyje. Posovietinių valstybių demokratizacijos dinamika po Šaltojo karo pabaigos leido tikėtis, kad šie procesai neaplenks ir Baltarusijos. Kita vertus, ši šalis buvo „toli“ nuo ES tiek geografinė, tiek politinė prasme – Baltarusija nebuvo (ir artimiausiu metu negalėjo tapti) nei tiesiogine ES kaimyne, nei šalimi kandidate, todėl politinė dinamika joje buvo laikoma „ne ES klausimu“.

Pirmuoju ES „nusivylimu“ Baltarusija tapo 1996-ųjų referendumas, pratęsęs prezidento Aleksandro Lukašenkos kadenciją iki 2001 metų. Dėl šio referendumo neįsigaliojo 1995 metais suderėta ES ir Baltarusijos Partnerystės ir bendradarbiavimo sutartis⁷². *Taip atsirado*

⁷² Balmaceda M. Margarita et al. *Back from the cold? The EU and Belarus in 2009*. Institute for Security Studies, 2009. Prieiga per internetą: <<http://www.iss.europa.eu/uploads/media/cp119.pdf>>.

institucinis politinio bendradarbiavimo vakuumas, kuris tuo metu ES buvo suprantamas greičiau kaip problemos sprendimas nei problemos dalis.

2000–2004 metais nedemokratinės Baltarusijos politinio režimo tendencijos stiprėjo: pradedant tiesioginėmis represijomis ir baigiant nedemokratiškai visų lygmenų rinkimų eiga bei įstatymų bazės, reglamentuojančios žiniasklaidos ir nevyriausybinę organizacijų (NVO) veiklą, pokyčiais. 2004 metais ES ėmė taikyti sankcijas Baltarusijos režimui, paskelbdama vizų draudimą Baltarusijos pareigūnams, atsakingiems už šalyje dingusių asmenų bylų vilkinimą (2006 metais šis sąrašas išplėstas įtraukiant asmenis, atsakingus už tarptautinių rinkimų standartų pažeidimus). ES pasirinko Baltarusijos politinio režimo izoliavimo strategiją, nes tikėtasi, kad izoliuota Baltarusijos politinė sistema ir ekonomika „perkais pati“. Pagrindinės tokios politikos problemos buvo dvi: *pirma, Baltarusija buvo izoliuota tik ES, bet ne Rusijos atžvilgiu*. Baltarusija ne tik neliko „vieniša“, tokia politika A. Lukašenką vertė ieškoti paramos Rytuose. 1995–2004 metais Baltarusija dalyvavo visose Rusijos Nepriklausomų valstybių sandraugos (NVS) erdvės integracijos iniciatyvose: 1995-aisiais pasirašyta Muitų sąjungos ir karinio bendradarbiavimo sutartis su Rusija; 1997-aisiais – sutartis dėl Baltarusijos ir Rusijos sąjunginės valstybės steigimo; 2001-aisiais – EurAzES – Eurazijos ekonominės sąjungos įsteigimas; 2002-aisiais – Kolektyvinės saugumo sutarties organizacijos įsteigimas ir kt. *Antra, Baltarusijos izoliacija ir ES santykių su kitomis Rytų kaimynėmis šalimis plėtra lėmė, kad Baltarusija tam tikra prasme buvo atskirta ne tik nuo ES, bet ir nuo kitų regiono šalių, todėl Rytinės kaimynystės demokratizacija nepalietė stipriau su Rusija susisaistančios Baltarusijos.*

2003–2004 ir 2006 metai. „Dvieismės strategijos“ link

2003–2004 metų vadinamosios spalvotosios revoliucijos Ukrainoje ir Gruzijoje sužadino lūkesčius, kad galbūt ši kartą Baltarusija „suspės į demokratizacijos traukinį“. ES plėtra į Rytus leido tikėtis glaudesnio bendradarbiavimo: ES tuo metu dar nebuvo susidūrusi su ekonomine krize, todėl buvo patrauklus traukos centras. Pirmą kartą posovietinės valstybės tapo ES narėmis. Tai suteikė vilčių dėl sėkmingo bendradarbiavimo su kitomis posovietinėms šalimis – naujosios ES narės tapo Rytinės ES kaimynystės „advokatėmis“ ES viduje. ES išorės sienai priartėjus prie Baltarusijos, ši tapo ir Europos „reikalų“, nes bent minimalus bendradarbiavimas užtikrinant stabilumą ES kaimynystėje tapo būtinas.

Nepaisant to, iškart po Europos kaimynystės politikos inicijavimo priimti Baltarusijos vidaus politikos sprendimai neleido jos įtraukti į EKP formatą, o „revoliucija“ Baltarusijoje žlugo nė neprasidėjusi. 2004 metais tarptautinės bendruomenės neteisėtu pripažintu referendumu Baltarusijoje įtvirtinta konstitucinė galimybė A. Lukašenkai likti prezidento poste iki gyvos

galvos, o 2006-ųjų prezidento rinkimai pripažinti nedemokratiniais⁷³. Tai paskatino ES imtis papildomų sankcijų Baltarusijos režimo atžvilgiu: areštuoti už neteisėtą rinkimų eigą atsakingų asmenų indėlius ES. Kita vertus, tapo akivaizdu, kad ES turimi poveikio Baltarusijai instrumentai nepakankami. ES „sankcijų su žmogaus veidu“ strategijai reikėjo suteikti pagreičio (esminis sankcijų Baltarusijai taikymo principas – būtinybė užtikrinti, kad sankcijos paliestų tik politinį režimą, greta režimo izoliacijos buvo numatyta parama demokratinėms jėgoms Baltarusijoje ir pilietinės visuomenės plėtrai). Todėl 2005–2006 metais Baltarusija tapo prioritetine Europos Demokratijos ir žmogaus teisių rėmimo iniciatyvos šalimi, o Europos Žmogaus teisių instrumentas iki 2007-ųjų pritaikytas finansuoti Baltarusijoje neregistruotas NVO⁷⁴. Vis dėlto reikėjo apibrėžti aiškias sąlygas, ką ir už ką ES gali pasiūlyti Baltarusijos politiniam režimui ir žmonėms. 2006-ųjų gruodį Europos Komisija (EK) išplatino politinį dokumentą su apibrėžta parama ir privilegijomis Baltarusijos piliečiams, kurie taptų prieinami, jei Baltarusijos režimas įgyvendintų dokumente įvardytas sąlygas⁷⁵:

1. Demokratiškos ir skaidrios rinkimų procedūrų užtikrinimas;
2. Žiniasklaidos laisvės užtikrinimas;
3. Pilietinės visuomenės laisvių ir veiklos galimybių užtikrinimas;
4. Politinių kalinių išlaisvinimas;
5. Dingusių asmenų bylų tyrimų atnaujinimas ir progresas tyrimo metu;
6. Darbuotojų ir profesinių sąjungų teisių užtikrinimas;
7. Privataus verslo teisių užtikrinimas;
8. Mirties bausmės panaikinimas;
9. Bendradarbiavimas su tarptautinėmis organizacijomis.

Šis dokumentas tapo pagrindiniu ES ir Baltarusijos santykius ir galimą bendradarbiavimo gilinimą apibrėžiančiu dokumentu. Tačiau ES iniciatyva paskatinti Baltarusijos visuomenę keisti režimą iš vidaus praktikoje neturėjo jokio poveikio: Baltarusijos NVO ir opozicijai nepavyko efektyviai perduoti šią žinią Baltarusijos visuomenei ir ją mobilizuoti, o Baltarusijos vyriausybė į šį dokumentą praktiškai nereagavo. Šiuo laikotarpiu susiformavo „dveismės strategijos“ samprata: dėl ES plėtros bent minimalūs kontaktai su oficialiuoju Minsku tapo būtini; radikalių režimo pokyčių tikėtis buvo neverta, todėl logiškiausia buvo taikyti išankstinių sąlygų principą ir taip mėginti priversti režimą imtis liberalių sprendimų, tuo pat metu remti Baltarusijos pilietinę visuomenę ir demokratines jėgas.

⁷³ Dura George. *The EU's Limited Response to Belarus' Pseudo 'New Foreign Policy'*. CEPS, 2008. Prieiga per internetą: <<http://www.ceps.be/book/eus-limited-response-belarus-pseudo-new-foreign-policy>>.

⁷⁴ European Commission. *EU-Belarus Relations 2003–2005*. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/world/where/belarus/index_en.htm>.

⁷⁵ European Commission Non-Paper. *What the European Union could bring to Belarus*, Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/external_relations/belarus/index_en.htm>.

2006–2008 metų Rusijos ir Baltarusijos santykių krizė ir A. Lukašenkos „atsigręžimas“ į Europą

2006–2007 metais Rusijai ėmus pamažu mažinti energetines subsidijas Baltarusijai, Baltarusijos vyriausybė suformulavo „Naująją užsienio politiką“, kurios pagrindiniai principai buvo šie:

1) *Energijos išteklių importo diversifikavimas.* Ši A. Lukašenkos naujosios politikos kryptis pirmiausia buvo skirta „vidaus naudojimui“, t. y. pademonstruoti visuomenei, kad prezidentas asmeniškai imasi spręsti energijos išteklių tiekimo problemas. 2007 metais A. Lukašenka aktyviai plėtojo dvišalius santykius su alternatyvą Rusijos ištekliams galinčiomis pasiūlyti šalimis (Venesuela, Iranu, Azerbaidžanu, Nigerija, Norvegija), pasigirdo pirmosios kalbos apie būtinybę Baltarusijoje statyti branduolinę elektrinę energetinei nepriklausomybei nuo Rusijos stiprinti. Tačiau alternatyvus energijos išteklių importas liko sunkiai įgyvendinamas dėl aukštų kainų, kurios viršijo net padidintas Rusijos naftos ir dujų kainas, o galimybių investuoti į energijos infrastruktūrą nesikreipiant finansinės paramos į Rusiją nebuvo.

2) *Užsienio investicijų pritraukimas ir investicinio klimato gerinimas.* Santykių su Rusija krizė pažadino Baltarusijos prezidento administraciją iš iliuzijų apie amžiną Baltarusijos „ekonominį stebuklą“ – tapo akivaizdu, kad centralizuota ir uždara Baltarusijos ekonomika neturi jokių perspektyvų. 2007 metais atskiros Baltarusijos ministerijos, agentūros ir valstybinės įmonės buvo įpareigosotos pateikti siūlymus dėl Baltarusijos investicinio klimato gerinimo⁷⁶. Vienas svarbiausių tikslų – užsienio investicijų (pirmiausia – ES šalių) ir technologijų pritraukimas. Tarp svarbiausių sprendimų numatytos šios priemonės: mokesčių atidėjimas investuotojams, „auksinės akcijos“ mechanizmo⁷⁷ panaikinimas, nepelningų valstybinių įmonių „išpardavimas“; lengvatos Baltarusijos įmonėms, pasiskolinusioms užsienyje, apribojimų prekybai įmonių akcijomis sumažinimas. Kartu su šiomis priemonėmis buvo sudarytas 519 valstybinių įmonių sąrašas, kurios per 2008–2010 metus turėjo būti reorganizuotos, 147 valstybės įmonės turėjo būti privatizuotos per ateinančius trejus metus. Nepaisant to, ūkio liberalizacija buvo itin ribota, susijusi tik su kai kuriais ūkio sektoriais, o daugeliu atveju – tik atskiromis įmonėmis⁷⁸. Naujoji ūkio politika liko atsieta nuo darbo sąlygų normalizavimo, todėl pozityvios ES reakcijos nesulaukė: 2007 metais dėl Tarptautinės darbo organizacijos (ILO) komisijos išvadų dėl netinkamo valdžios santykių su profesinėmis

⁷⁶ Dura George. *The EU's Limited Response to Belarus' Pseudo 'New Foreign Policy'*. CEPS, 2008. Prieiga per internetą: <<http://www.ceps.be/book/eus-limited-response-belarus-pseudo-new-foreign-policy>>.

⁷⁷ Šis mechanizmas leido valstybei perimti įmonės kontrolę nepriklausomai nuo to, kokią dalį įmonės akcijų kontroliuoja valstybė. Valdymo perėmimas buvo įmanomas valdžios institucijoms nutarus, kad valstybės įsikišimas būtinas dėl netinkamo įmonės valdymo, įmonės darbuotojų gerovei iškilusios grėsmės, neišvengiamo bankroto, kt.

⁷⁸ Klysinski Kamil, Wierzbowska-Miazga Agata. *Changes in the Political Elite, Economy and Society of Belarus. Appearances and reality*. Centre for Eastern Studies, 2009. Prieiga per internetą: <<http://pdc.ceu.hu/archive/00005819/>>.

sajungomis Baltarusija buvo pašalinta iš Bendrosios preferencijų sistemos (šis ES sprendimas Baltarusijai kasmet atneša apie 400 mln. eurų nuostolių).

3) *Bendradarbiavimas su ES bendro intereso srityse*: 2007 metais Baltarusijos vyriausybė pateikė ES siūlymą dėl bendradarbiavimo energetikos (fizinės naftotiekių ir dujotiekių saugos), transporto ir kovos su nelegalia migracija srityse. ES tokį siūlymą atmetė – nepaisant kosmetinės ūkio liberalizacijos, Baltarusijos vidaus politikoje jokios pozityvios demokratinės dinamikos nebuvo⁷⁹. 2007 metai aiškiai atskleidė ES galimybių daryti poveikį Baltarusijai ribas: Rusijos ir Baltarusijos santykiai remiasi paprastais „barteriniais“ mainais, t. y. Rusijos parama suteikiama mainais į konkrečias Baltarusijos „paslaugas“, leidimą įsigyti strateginius objektus ar politinę paramą. Ji suteikiama greitai ir tokiu būdu, kad Baltarusijos režimas gali ją nukreipti tiesiogiai vidaus problemoms spręsti ir taip prisiimti nuopelnus. Bendradarbiavimo su ES nauda – netiesioginė ir išsklaidyta, nukreipta į ekonomiką ir visuomenę apskritai. Tokia parama nesuteikia režimui galimybės prisiimti nuopelnus. Be to, ES formuluojamos išankstinės sąlygos paramai gauti susijusios ne su konkrečiais politiniais mainais: ES neprašo Baltarusijos „paslaugų“ mainais į paramą, ji reikalauja paties Baltarusijos režimo pokyčių, todėl bendradarbiavimo sąnaudos A. Lukašenkos režimui pernelyg didelės.

⁷⁹ Dura George. *The EU's Limited Response to Belarus' Pseudo 'New Foreign Policy'*. CEPS, 2008. Prieiga per internetą: <<http://www.ceps.be/book/eus-limited-response-belarus-pseudo-new-foreign-policy>>.

	Svertai Baltarusijos atžvilgiu	Ribojantys veiksniai
Rusija	<p>Politinė parama A. Lukašenkai (svarbi A. Lukašenkai tiek tarptautiniu kontekstu, tiek vidaus elektorato paramai užtikrinti).</p> <p>Energetinės subsidijos (tegu ir mažinamos) bei galimybė jas „pakeisti“ stabilizacijos paskolomis. Pavyzdžiui, energetinių išteklių kainų Baltarusijai padidinimas 2007 metais Baltarusijai kainavo 1,6 mlrd. JAV dolerių, tačiau Rusija tais pačiais metais Baltarusijai suteikė 1,5 mlrd. paskolą, kuri faktiškai kompensavo nuostolius mainais už Baltarusijos sutikimą reikalui esant leisti Baltarusijos teritorijoje dislokuoti taktinę Rusijos branduolinę ginkluotę.</p>	Rusijos parama A. Lukašenkos režimui ne visuomet užtikrina pastarojo lojalumą ir pritarimą Rusijos užsienio politikos tikslams ir bendros integracijos projektams. Vengimas iki galo įsipareigoti tiek Rusijai, tiek ES yra Baltarusijos balansavimo politikos pagrindas.
ES	<p>Vizų liberalizavimo perspektyvos.</p> <p>Energetinis dialogas.</p> <p>ES suteikia galimybę „subalansuoti“ Rusijos vaidmenį Baltarusijos užsienio politikoje.</p> <p>ES turi sprendžiamąjį balsą tarptautinėse finansinėse institucijose. Nuo ES sprendimų priklauso Baltarusijos galimybės atsverti Rusijos finansinę įtaką.</p> <p>ES – galimas investicijų ir technologijų bei prekybos diversifikavimo šaltinis.</p>	<p>Vizų liberalizavimo perspektyvos tebėra neapibrėžtos, kadangi nenumatyta aiškių sąlygų, kada toks sprendimas galėtų būti priimtas. Kita vertus, ES vizų politika didžiausią poveikį turi paprastiems Baltarusijos piliečiams, o ne režimo elitui.</p> <p>ES, kitaip nei Rusija, negali Baltarusijai užtikrinti nei energijos išteklių kainų stabilumo, nei Baltarusijos, kaip svarbios tranzitinės šalies, statuso. ES energetinių išteklių diversifikavimo planai nukreipti į Rusijos išteklių vaidmens mažinimą. Tokia politika kartu menkina ir Baltarusijos, kaip tranzitinės valstybės, svarbą.</p> <p>ES ir Baltarusijos bendradarbiavimo mastai tokie menki, kad juos „atsvara“ Rusijai galima vadinti tik simboliškai. ES priešinasi atviro konkuravimo su Rusija bendroje kaimynystėje koncepcijai, apibrėždama save normatyvinės politikos, o ne geopolitiniais terminais.</p>

Nepaisant to, Baltarusijos ekonomikos modernizavimo poreikis bei Rusijos ir Gruzijos karinis konfliktas skatino Baltarusiją iš naujo persvarstyti suartėjimo su ES naudą.

2008–2010 metai. ES ir Baltarusijos santykių „atšilimas“?

2008–2009 metai laikytini ES ir Baltarusijos santykių lūžio metais: 2008-aisiais Baltarusijos vyriausybė išlaisvino paskutinius politinius kalinius, 2006–2009 metais priimtos rinkimų kodekso pataisos bent jau teoriškai priartino rinkimų Baltarusijoje nuostatas prie tarptautinių standartų: politinėms partijoms ir visuomeninėms organizacijoms leista

dalyvauti rinkimų komisijų darbe, o valstybės atstovų skaičius apribotas; kandidatų nominavimo procedūra buvo supaprastinta; kandidatams leista rinkimų kampanijai naudoti privačias lėšas; formaliai sugriežtintos išankstinio balsavimo procedūros; išplėstos rinkimų stebėtojų teisės⁸⁰.

Atsižvelgiant į tai, kad A. Lukašenka įgyvendino dalį 2006-ųjų politinio dokumento nuostatų, ES buvo nutarta suteikti režimui tam tikrą „pasitikėjimo avansą“, t. y. pademonstruoti, kad ES linkusi lanksčiai daryti nuolaidas Baltarusijai, jei Baltarusijos vidaus politikos dinamika ir toliau bus pozityvi. Šis sprendimas iš esmės užbaigė Baltarusijos oficialiojo režimo izoliacijos laikotarpį.

Institucinis suartėjimas:

- 2008-ųjų rugsėjį nutarta peržiūrėti ES Baltarusijos atžvilgiu taikomas išankstines sąlygas, 2006-aisiais dokumento nuostatos reformuluotos lanksčiau, kad bet kokia pozityvi Baltarusijos politinio režimo dinamika galėtų paspartinti tarpusavio bendradarbiavimą. 2008 metų spalį nutarta atnaujinti politinį dialogą su Baltarusijos vyriausybe⁸¹.
- 2008-ųjų spalį ES panaikino pirmąsias sankcijas – vizų draudimas aukščiausiems Baltarusijos pareigūnams laikinai atidėtas šešioms mėnesiams su galimybe pratęsti terminą, taip suteikiant Baltarusijos vyriausybei laiko imtis pozityvių reformų⁸².
- 2008 metais įvyko trys ES „troikos“⁸³ susitikimai su Baltarusijos vyriausybės atstovais, EK pradėjo technines konsultacijas su Baltarusijos valstybės agentūromis dėl galimų bendradarbiavimo sričių.
- 2009 metų gegužę Baltarusija buvo pakviesta dalyvauti Rytų partnerystės iniciatyvoje, birželį inicijuotas ES ir Baltarusijos dialogas žmogaus teisių klausimais.

Politinis suartėjimas:

- 2009 metų vasarį Baltarusijoje lankėsi ES vyriausiasis atstovas užsienio politikos ir saugumo klausimams Javieras Solana.
- 2009 metų balandis – Baltarusijos prezidento vizitas Italijoje, susitikimas su Italijos premjeru Silvio Berlusconi ir popiežiumi Benediktu XVI.

⁸⁰ Prieiga per internetą: <<http://www.belarus.by/en/government/belarus-elections/electoral-legislation-of-the-republic-of-belarus>>.

⁸¹ Balmaceda M. Margarita et al. *Back from the cold? The EU and Belarus in 2009*. Institute for Security Studies, 2009. Prieiga per internetą: <<http://www.iss.europa.eu/uploads/media/cp119.pdf>>.

⁸² Nicu Popescu & Andrew Wilson. *The Limits of Enlargement -lite: European and Russian Power in the Troubled Neighbourhood*. European Council on Foreign Relations, 2009. Prieiga per internetą: <http://ecfr.3cdn.net/66e95c3cd50b72d59a_87m6y59xi.pdf>.

⁸³ ES „Troika“: ES Tarybai pirmininkaujanti valstybės užsienio reikalų ministras, ES užsienio politikos atstovas, ES išorės santykių komisaras.

- 2009 metų birželį Minske su oficialiu vizitu lankėsi ES išorinių ryšių komisarė Benita Ferrero-Waldner.
- 2009 metų rugsėjis – Baltarusijos prezidento vizitas Lietuvoje.
- 2010 metų spalio – Lietuvos prezidentės Dalios Grybauskaitės vizitas Minske.
- 2010 lapkritis – Vokietijos ir Lenkijos užsienio reikalų ministrų Guido Westerwelle ir Radosławo Sikorskiego oficialus vizitas Baltarusijoje.

Baltarusija „bandomuoju laikotarpiu“. 2010 metais Baltarusijoje buvo numatyti dveji – savivaldos ir prezidento – rinkimai. Nepaisant proaktyvių ES sprendimų, artėjantys rinkimai paskatino įprastines režimo griežtinimo tendencijas ir atsiribojimą nuo ES kritikos. 2010 metų vasarį A. Lukašenka išleido prezidento dekretą, kuriame numatyta sugriežtinta medžiagos platinimo internetu kontrolė⁸⁴. 2010 metų vasarį ES užsienio reikalų vadovė Catherine Ashton pasmerkė pakartotinę Baltarusijos režimo agresiją lenkų tautinės mažumos Baltarusijoje atžvilgiu (per 2010 metų protesto akciją Minske suimta 40 aktyvistų, atstovavusių lenkų etninės mažumos teisėms)⁸⁵. Baltarusijos nesutikimas priimti ES sąlygų apsunkino ir ES Rytų partnerystės iniciatyvos įgyvendinimą: kovo 24-ąją turėjęs įvykti pirmasis EURONEST⁸⁶ susitikimas buvo atidėtas iki šių metų pabaigos dėl nesėkmingų ES ir Baltarusijos derybų dėl Baltarusijos delegacijos sudėties⁸⁷.

Šiuo metu ES laukia ypatingos svarbos sprendimas, būtinas siekiant apsaugoti Rytų partnerystės iniciatyvą nuo ES ir Baltarusijos santykių pokyčių. Artimiausiu metu Europos Parlamentas kartu su ES užsienio reikalų vadove C. Ashton ir ES plėtros bei kaimynystės politikos komisaru Stefanu Füle turėtų parengti ES gaires dėl reformų Baltarusijoje, kurios iš naujo apibrėš ES ir Baltarusijos oficialaus bendradarbiavimo sąlygas⁸⁸. Šiuo dokumentu pirmą kartą gali būti suformuluota individuali ES politika Baltarusijai, veikianti nepriklausomai nuo politinių ciklų Baltarusijoje. Vienas svarbiausių klausimų šiuo metu – ar įmanoma lanksčiau ir efektyviau taikyti ES išankstines sąlygas siekiant ilgalaikių rezultatų?

⁸⁴ „EU Calls Belarusian Internet Decree 'A Step In Wrong Direction'“, 2010. Prieiga per internetą: <http://www.rferl.org/content/EU_Calls_Belarusian_Internet_Decree_A_Step_In_Wrong_Direction/1948755.html>.

⁸⁵ „Polish parliament condemns Belarusian policy on minority group“, 2010. Prieiga per internetą: <<http://en.rian.ru/world/20100217/157918966.html>>.

⁸⁶ EURONEST parlamentinė asamblėja – sudėtinė Rytų partnerystės iniciatyvos (RPI) dalis, RPI parlamentinio bendradarbiavimo formatas, turintis paskatinti šešių RPI valstybių (Armėnijos, Azerbaidžano, Baltarusijos, Gruzijos, Moldovos ir Ukrainos) glaudesnius institucinius ryšius su ES ir patirties perėmimą.

⁸⁷ Numatyta, kad Baltarusijai EURONEST turėtų atstovauti penki parlamento nariai ir penki opozicinių jėgų bei nevyriausybinė organizacijų atstovai. Oficialusis Minskas priešinosi tokiai ES pasiūlytai Baltarusijos atstovavimo EURONEST formulei ir siekia, kad visi dešimt Baltarusijos atstovų būtų parlamento nariai, nors Baltarusijos parlamentas vienintelis Europoje neturi nė vieno opozicinės partijos atstovo.

⁸⁸ „Eastern parliamentary assembly delayed but on track“, 2010. Prieiga per internetą: <<http://www.euractiv.com/en/east-mediterranean/eastern-parliamentary-assembly-delayed-track-news-376713>>.

4.3. Galimybės iš išorės paskatinti šiandienio Baltarusijos režimo transformaciją

Ar įmanoma paskatinti ekonominę režimo liberalizaciją

2008 metų ūkio liberalizavimo apimtys Baltarusijoje, vertinant rinkos ekonomikos požiūriu, neženklūs, tačiau dauguma ekspertų sutinka, kad Baltarusijos mastu tai buvo fundamentalus žingsnis į priekį – A. Lukašenkos režimas įsisąmonino faktą, kad ūkio modernizacija ir restruktūrizacija neišvengiama ir pasikliauti tokių pat problemų kankinama Rusija šiuo požiūriu neverta. Nors ekonomikai modernizuoti A. Lukašenkos režimas pasirinko „rusiškąjį modelį“ (dalinį atsivėrimą užsienio investicijoms ir technologijoms be esminių struktūrinių reformų), o pasaulinės finansų krizės padariniai privertė pristabdyti privatizacijos tempus, užsienio investicijų ir technologijų „alkis“ išlieka vienu svarbiausių potencialių svirtų ES rankose. Kartu su minėta reforma įvykę Baltarusijos elito pokyčiai leidžia prognozuoti, kad dalinio ekonomikos liberalizavimo sėkmė užtikrintų ir gilesnių reformų poreikį ateityje.

Baltarusijos valdančiojo elito pokyčiai bei ES ir Rusijos orientacijos

2007 metai Baltarusijai buvo reikšmingi valdančiojo elito pokyčių kontekste. Šioje šalyje neegzistuoja oligarchinė elito sistema klasikine prasme – visos elito grupės yra itin griežtai kontroliuojamos tiesiogiai paties prezidento taikant nuolatinio postų persikirstymo sistemą bei dėl persidengiančių institucijų jurisdikcijų. Iki 2007 metais nomenklatūros gerovė ir nuosavybė buvo tiesiogiai susijusi su einamomis pareigomis bei paskyrimais⁸⁹. Politinės įtakos prasme Baltarusijos nomenklatūra turi tik patariamąjį balsą, todėl jokios ideologinės konkurencijos prezidentui nesudaro. Iki 2007–2008 metų įtakingiausia Baltarusijoje elito grupė buvo „silovikai“⁹⁰ – galios struktūrų vadovai (saugumo tarybos sekretoriatas, KGB, Vidaus reikalų ministerija) ir Mogiliovo klanas – artimiausias A. Lukašenkos draugų ir kraštiečių ratas. Abi šios grupės stipriai prorusiškos ir konservatyvios. Tačiau 2007 metai atnešė keletą pokyčių:

- Prezidento dekretu Viktoras Lukašenka (A. Lukašenkos sūnus) tapo Valstybės saugumo tarybos nariu. Lūkesčiai, kad V. Lukašenka taps pamaina dabartiniam prezidentui, davė pradžią naujos elito grupės formavimuisi – veiklaus ir „modernaus“ jaunimo, besiburiančio aplink V. Lukašenką. Šis klanas, paprastai vadinamas

⁸⁹ Klysinski Kamil, Wierzbowska-Miazga Agata. *Changes in the Political Elite, Economy and Society of Belarus. Appearances and reality*. Centre for Eastern Studies, 2009. Prieiga per internetą: <<http://pdc.ceu.hu/archive/00005819/>>.

⁹⁰ Terminu „silovikai“ (rus. „silovye struktury“ – jėgos struktūros) apibūdinamos specifinės elito grupės Baltarusijoje ir Rusijoje. „Silovikai“ – tai valstybės saugumo, teisėtvarkos ir karinių pajėgų vadovai bei aukšti pareigūnai, kuriuos sieja keletas bruožų: dažniausiai „silovikai“ aukštas pareigas jėgos struktūrose būna „paveldėję“ iš Tarybų Sąjungos laikotarpio, juos vienija bendra pasaulėžiūra, interesai ir bendradarbiavimas siekiant bendrų tikslų. Svarbiausi tokios pasaulėžiūros bruožai yra siekis stiprinti ir koncentruoti valstybės galią, antikarietiškos nuotaikos, siekis kontroliuoti ir silpninti ekonominį valstybės elitą, kt.

„jaunimo grupė“ arba „šeima“, neturi jokių ryšių su senosios nomenklatūros klanais. Kitaip tariant, ši grupė yra ne tik nauja senosios nomenklatūros karta, jos susibūrimas rodo naujo konkurento atsiradimą. „Jaunimo grupės“ nariai – prezidento administracijos atstovai, valstybinių analitinių institucijų, centrinio banko ir sienų kontrolės tarnybos darbuotojai bei vadovai.

- Naujosios grupės užduotis buvo pamažu perimti teisėtvarkos ir saugumo institucijų kontrolę ir taip išstumti senuosius „silovikus“ ir Mogiliovo klaną. 2008 metų prezidento iniciatyva buvo persikirstyti postai jėgos institucijose ir vykdomi pakartotiniai „valymai“ „jaunimo“ grupės naudai⁹¹.
- 2008 metų valstybinių įmonių restruktūrizacija ir kiti prezidentūros sprendimai leido nomenklatūrai įsigyti nuosavybės bei legalizuoti savo pajamas. Tai sudarė sąlygas sustiprinti pozicijas dar vienai – iki tol mažiau įtakingai – technokratų (stambiųjų valstybinių įmonių vadovų) grupei. Be to, tai Baltarusijos elitui suteikė iki tol neegzistavusios ekonominės laisvės⁹².

Kokias perspektyvas tokie pokyčiai atveria ES politikai? Kitaip nei „silovikai“ ir Mogiliovo klanas, kylantis šiandienis elitas – neideologizuotas. Svarbiausias šių grupių uždavinys – apsaugoti Baltarusijos ekonomiką nuo bankroto ir kartu užtikrinti valstybės suverenumą, nuo kurio priklauso jų padėtis. Todėl naujasis elitas nepasisako už integraciją su Rusija, juolab kad ši negali padėti Baltarusijai įgyvendinti technologinės modernizacijos. Naujasis elitas didesnę dėmesį skiria bendradarbiavimo su Vakarais perspektyvoms. Būtina pažymėti, kad jaunieji lyderiai – vakarietiškesni ir pragmatiškesni, tačiau nedemokratiški: jų galimybės stiprinti savo įtaką neatsiejamos nuo režimo stiprinimo. Todėl ilgalaikiai elito pokyčiai Baltarusijoje ES gali reikšti pragmatiškesnę ir labiau prognozuojamą partnerystę su Baltarusija, tačiau ne europietišką ar demokratinę Baltarusiją. Kitaip tariant, būtinybė skatinti laipsnišką režimo transformaciją išliks. Kartu išliks aktualūs ir su tokia transformacija susiję iššūkiai: alternatyvaus A. Lukašenkai lyderio paieškos, taikaus valdžios pasikeitimo užtikrinimas, Baltarusijos suverenumo užtikrinimas pereinamuoju laikotarpiu. Visi šie klausimai yra ypač svarbūs viso regiono stabilumui.

⁹¹ 2007 metais Viktoras Šeimanas (Baltarusijos „silovikų“ neformalus lyderis) buvo atleistas iš prezidento saugumo patarėjo pareigų. Vieninteliu prezidento patarėju šiems klausimams tapo V. Lukašenka. 2008 metais atleistas Baltarusijos „silovikų“ grupės narys KGB vadovas generolas Sukcharenka (turi omenyje Jurijų Zacharenką??), išreiškęs nepasitenkinimą kadru persikirstymo politika (V. Lukašenkos artimo draugo Iharo Rachkuskio paskyrimu Valstybės sienos kontrolės pajėgų vadu). Sukcharenką pakeitė prezidento saugumo tarnybos vadovas Jurijus Žadobinas. Tokiu būdu „silovikai“ neteko dviejų jėgos struktūrų kontrolės ir galimybės formuluoti saugumo politiką. „Silovikų“ klanu nuosmukis tęsėsi ir 2009 metų

⁹² Klysinski Kamil, Wierzbowska-Miazga Agata. *Changes in the Political Elite, Economy and Society of Belarus. Appearances and reality*. Centre for Eastern Studies, 2009. Prieiga per internetą: <<http://pdc.ceu.hu/archive/00005819/>>.

Baltarusijos opozicija ir visuomenė: naujosios ES politikos atrama ar iššūkis

Paradoksalus pastarojo dešimtmečio ES ir Baltarusijos santykių pokytis yra tai, kad Baltarusijos demokratinės jėgos, kurias ES mato kaip galimų permainų variklį, šiandien yra didžiausias ES politikos kritikas. Dauguma Baltarusijos Jungtinių demokratinių jėgų atstovų mano, kad ekonominio nuosmukio sąlygomis Vakarai turėtų arba visiškai izoliuoti A. Lukašenkos režimą ir griežtai reikalauti demokratinų reformų, arba plėtoti dialogą tiesiogiai dalyvaujant opozicijai⁹³. Rytų partnerystės iniciatyva numato kaip tik pastarąjį bendradarbiavimo formatą, tačiau siekiant, kad demokratinės jėgos taptų patikimu ES partneriu užtikrinant demokratinę Baltarusijos režimo raidą, privalo transformuotis ir pati opozicija.

Baltarusijos opozicijos problemos⁹⁴:

- Nesutarimai dėl galutinio tikslo – staigus režimo pokytis *vs* galimybė tapti parlamentine ir konstitucine opozicija ir pamažu transformuoti režimą.
- Opozicijos susiskaldymas: partijų ideologiniai skirtumai nėra nedemokratiškas reiškinys savaime, tačiau nesutarimai, trukdantys bent minimaliam bendradarbiavimui, yra fundamentali problema, prisidėjusi prie 2008 metų demokratinų jėgų nesėkmės ruošiantis rinkimų kampanijai; dar viena problema – centro ir regionų priešprieša dėl darbotvarkių skirtumų ir finansinių nesutarimų, silpninanti mobilizacijos kanalus.
- Atotrūkis tarp visuomenės ir demokratinų jėgų – demokratinės jėgos nėra pajėgios mobilizuoti platesnės visuomenės dalies už savo nuolatinio demokratinio elektorato ribų. Nepaisant jų veiklos, visuomenės parama A. Lukašenkai 2009 metais siekė apie 45 procentus.
- Opozicijos lyderiai neturi politikos formavimo, koalicijų, sprendimų priėmimo ir įgyvendinimo patirties. Kitaip tariant, Baltarusijoje už režimo ribų neegzistuoja reikiamas skaičius žmonių, kurie turėtų pakankamai kompetencijos ir patirties valdyti demokratinę valstybę.
- Tarpusavio nepasitikėjimas ir A. Lukašenkos manipuliacijos: 2008-aisiais A. Lukašenkos režimo švelninimo politika ir selektyvios konsultacijos su kai kuriomis opozicinėmis jėgomis dar labiau supriešino demokratinės jėgas tarpusavyje bei paskatino kalbas, kad A. Lukašenka, remdamasis Rusijos analogija, mėgina sukurti „lojalia“ opoziciją.
- Abejotinas pačios opozicijos „demokratiškumas“⁹⁵.

⁹³ *Ten pat.*

⁹⁴ *Ten pat.*

Dalyvavimas oficialiuose ES formatuose yra vienas geriausių būdų suvienyti, mobilizuoti ir ugdyti opoziciją, kuri ilguoju laikotarpiu būtų pajėgi pateikti alternatyvą A. Lukašenkos režimui. Todėl Baltarusijos dalyvavimas Rytų partnerystės iniciatyvos politinio bendradarbiavimo formatuose bei opozicijos įtraukimas į juos yra ypač svarbus. Šiuo aspektu ES teks ieškoti kompromisų su A. Lukašenkos režimu. Baltarusijos pašalinimas iš RPI ar EURONEST dėl, pavyzdžiui, nedemokratinų rinkimų, neturėtų tapti svarstyтина galimybe, toks sprendimas tik „užkonservuotų“ Baltarusijos vidaus padėtį dar ilgesniam laikui.

5. BALTARUSIJOS UŽSIENIO POLITIKOS YPATYBĖS

Pastarąjį dešimtmetį Baltarusijos užsienio politikai būdingas vadinamasis laikrodžio švytuoklės principas (Baltarusijos flirtavimas tiek su Rusija, tiek su Vakarais), o pagrindinės Baltarusijos užsienio politikos nuostatos pirmiausia susijusios su Baltarusijos politinės sistemos stagnacija ir Baltarusijos prezidento Aleksandro Lukašenkos autoritarinio režimo išsaugojimu. Galima išskirti šias pastarojo dešimtmečio Baltarusijos užsienio politikos bendrąsias ypatybes:

Glaudžiausius dvišalius santykius Baltarusija palaiko su Rusija. Glaudūs ekonominiai ir politiniai ryšiai su Rusija pasitarnavo tiek Minskui, tiek Maskvai, siekiant išsaugoti Baltarusiją kaip savitą autoritarinio režimo salą Europos viduryje. Nepaisant didėjančio Rusijos ekonominio ir politinio spaudimo Baltarusijai, neveiksnioms Rusijos ir Baltarusijos Sąjunginės valstybės kūrimas, prasidėjęs dar 1996 metais, gana sėkmingai atliko Baltarusijos „saugiklio“ nuo išorinės demokratizacijos procesų (skatinamų Europos Sąjungos (ES) ir Jungtinių Amerikos Valstijų) vaidmenį. Baltarusija, izoliuota tarptautinėje aplinkoje, buvo apsaugota nuo demokratinių procesų plėtros valstybėse kaimynėse, kaip antai 2004-ųjų pabaigoje vykusią oranžinės revoliucijos Ukrainoje ir rožinės revoliucijos Gruzijoje, padarinių.

Dėl Baltarusijos prezidento A. Lukašenkos autoritarinio režimo pobūdžio Baltarusija faktiškai yra ignoruojama tarptautiniu lygmeniu, o tai sukelia didžiulius vidinius kaštus, kuriems kompensuoti Baltarusija priversta gilinti ekonominę ir finansinę bei energetinę priklausomybę nuo Rusijos savo suvereniteto sąskaita. Kita vertus, Baltarusijos vyriausybės oficialiai deklaruojama „daugiavektorinė“ užsienio politika suteikia šaliai galimybę vertinti save kaip savitą tiltą tarp Rytų ir Vakarų bei bandyti „pralaužti“ tarptautinę izoliaciją

⁹⁵ Jurkonis Vytis. Lietuvos politika Baltarusijos atžvilgiu: ar žinome, ko siekiame? Iš: *EESC, Rytų Pulsas* Nr. 2 (30), 2010. Prieiga per internetą: <http://www.eesc.lt/public_files/file_1268745357.pdf>.

plėtojant santykius su tokiais trečiojo pasaulio „nedemokratiškos valstybių klubo“ nariais, kaip Iranas, Kuba, Venesuela ir kt. Reikėtų akcentuoti, kad neretai Baltarusijos santykiai su trečiojo pasaulio valstybėmis sudaro konkurenciją analogiškiems Rusijos santykiams. Pavyzdžiui, pastaruoju metu suintensyvėjusius Baltarusijos ir Venesuelos santykius energetikos srityje⁹⁶ galima vertinti ne tik kaip savitus Baltarusijos bandymus mažinti energetinę priklausomybę nuo Rusijos, bet ir kaip savitą jos poveikio Rusijai priemonę⁹⁷.

Baltarusijos priklausomybė nuo Rusijos kritiniais dvišalių santykių momentais verčia Baltarusiją ieškoti santykių alternatyvos Vakaruose. Kartu sudaromas uždaro rato efektas: Baltarusijos nenoras demokratizuotis lemia tik paviršutinišką dvišalių santykių su Vakarais plėtrą ir skaudžias nuobaudas iš Rusijos pusės, kurios tik dar labiau pagilina Baltarusijos suvereniteto eroziją. Kita vertus, Rusijos finansinės ir energetinės nuobaudos Baltarusijai dar labiau stumia šią šalį į Vakarų glėbį. Nuolatinis Baltarusijos svyravimas / balansavimas tarp Rusijos ir ES iš esmės rodo Baltarusijos pastangas išsaugoti autoritarinį A. Lukašenkos režimą, per daug neįsipareigojant nei Rusijai, nei Vakarams. Baltarusijos vyriausybė puikiai supranta, kad nuolaidos Rusijai veda ne prie lygiavertės partnerystės, o tik didina Rusijos spaudimą, nes Kremliuje nuolaidos interpretuojamos kaip Baltarusijos režimo silpnumo požymis. Rusijos nuolat keliamos sąlygos Baltarusijai vis stipriau susijusios su Baltarusijos valstybingumo klausimais. Be to, reikėtų įvertinti ir tai, kad, nepaisant padidėjusių Vakarų galimybių, per ketinamą plėtoti techninį-sektorinį bendradarbiavimą Rytų partnerystės rėmuose, bandyti susaistyti Baltarusiją su Vakarais, Baltarusijos demokratizacijos galimybės kol kas sunkiai įmanomos, o energetinę jos priklausomybę nuo Rusijos kur kas sunkiau apriboti nei finansinę ir ekonominę. 60 proc. viso Baltarusijos importo sudaro importas iš Rusijos, 85 proc. importuojamos naftos ir beveik 100 proc. gamtinių dujų taip pat rusiškos kilmės. Apie 20 proc. visų rusiškų dujų, tiekiamų Europos valstybėms, eksportuojama per Baltarusiją. Taip pat Baltarusijos pramonė, kuri sudaro 40 proc. šalies bendrojo vidaus produkto (BVP), priklauso nuo Rusijos, kaip žaliavų tiekėjos ir eksporto rinkos⁹⁸.

⁹⁶ 2010 metais kovo 15 dieną Baltarusija ir Venesuela susitarė dėl Venesuelos naftos tiekimo Baltarusijai (80 tūkst. barelių naftos kasdien). Габуев Александр. *Александр Лукашенко отлучился на баррель-другой*. Prieiga per internetą: <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=1337941&ThemesID=6>>.

⁹⁷ Baltarusija neatsitiktinai pasirinko Venesuelą kaip savitą Rusijos spaudimo įrankį. Rusija suvokia Venesuelą kaip savo strateginę partnerę Lotynų Amerikoje, todėl bet kokie skambesni Baltarusijos prezidento A. Lukašenkos pareiškimai dėl dvišalio Baltarusijos ir Venesuelos bendradarbiavimo ar praktinė šio bendradarbiavimo plėtra yra viena realių Baltarusijos poveikio Rusijai priemonių. Габуев Александр. *Александр Лукашенко отлучился на баррель-другой*. Prieiga per internetą: <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=1337941&ThemesID=6>>.

⁹⁸ STRATFOR *Russia's Expanding Influence, Part 1: The Necessities*. Prieiga per internetą: <www.stratfor.com/analysis/20100304_russia_0>.

Lyginant Vakarų ir Rusijos turimus svertus A. Lukašenkos režimo atžvilgiu, akivaizdu, kad Rusijos pozicijos yra stipresnės. Maskva bet kada gali panaudoti „energetinę kortą“ (Baltarusijai tiekiamų dujų kainą priartinti prie europinių) ir taip iš esmės sugriauti ant molinių kojų stovinčią šios šalies socialinę ir ekonominę sistemą. Iki šiol A. Lukašenka šio scenarijaus išvengdavo, leisdamas Rusijos kapitalui privatizuoti kokią nors strateginėje ūkio šakoje veikiančią valstybinę įmonę. Pavyzdžiui, dar 2007 metais Rusijos gamtinių dujų kompanija „Gazprom“ pasirašė susitarimą su Baltarusijos vyriausybe dėl Baltarusijos dujotiekis valdančios ir rusiškų dujų tranzitą į Europos šalis kontroliuojančios valstybinės įmonės „Beltransgaz“ transformacijos į bendrą Rusijos ir Baltarusijos kompaniją. Pagal minėtą susitarimą, „Gazprom“ 2010 metų kovo 30 dieną įsigijo 50 proc. šios įmonės akcijų už 2,5 mlrd. JAV dolerių. Reikėtų atsižvelgti į tai, kad liberalizuojant ir privatizuojant Baltarusijos ekonomiką Rusijos verslo struktūros turi tam tikrų privalumų prieš vakarietiškas kompanijas. Pavyzdžiui, administraciniai barjerai, Baltarusijoje veikiančių įmonių priklausomybė nuo vyriausybės sprendimų, valstybės dominuojamas šalies ūkis ir kiti panašūs veiksniai „įeiti“ į Baltarusijos rinką iš esmės leidžia tik toms verslo struktūroms, kurios gerai išmano vidinius koridorius ir turi įgijusios politinę protekciją. Rusijos kapitalo skvarbą į Baltarusijos ekonomiką atskleidžia ir rusiškų investicijų Baltarusijoje mastas: 2009 metais užsienio valstybių investicijos Baltarusijoje siekė 9,3 mlrd. JAV dolerių, iš kurių 6,1 mlrd. JAV dolerių sudarė rusiškos investicijos⁹⁹. Rusija daugiausiai domisi Baltarusijos energetikos, bankininkystės, statybų, apdirbamosios pramonės, telekomunikacijų ir kt. itin svarbiais Baltarusijos ekonomikos sektoriais¹⁰⁰.

Baltarusijos karinio ir ekonominio saugumo metmenys: Baltarusijos vieta Rusijos regioninėse schemose

Atsižvelgiant į tai, kad Rusija gali daryti įtaką Baltarusijos politiniam ir ekonominiam režimui strateginę svarbą turinčiuose segmentuose (tarkime, galimybė priartinti Baltarusijai tiekiamų gamtinių dujų kainą prie europinių, nutraukti tik Nepriklausomų valstybių sandraugos (NVS) rinkoms pritaikytos Baltarusijos produkcijos užsakymus ir pan.), šie santykiai jau turėjo įgauti „metropolijos“ ir „provincijos“ santykių formą. Tačiau apie tokį santykių tarp Rusijos ir Baltarusijos etapą kalbėti dar anksti. Kyla klausimas, kodėl. Ieškant atsakymo reikėtų įvertinti, kokie elementai sudaro Baltarusijos „derybinę galią“ su Rusija. Bene svarbiausias Baltarusijos svertas, kuriuo remiantis ji gali tikėtis daryti spaudimą Rusijai – karinio

⁹⁹ Belarusian Telegraph Agency (BelTA), *Russian investment in Belarus 2.8 times up in 2009*. Prieiga per internetą: <<http://www.belta.by/en/news/econom?id=504118>>.

¹⁰⁰ Turku ekonomikos mokyklos Pan-Europos institutas (Suomija) 2009 metų rudenį parengė analitinę informacinę publikaciją „Rusijos investicijos Baltarusijoje“, kurioje nagrinėjamos sąlygos užsienio investicijoms šioje šalyje ir įvardijami sektoriai, į kuriuos labiausiai skverbiasi Rusijos kapitalas. Yermeyeva Irina. *Russian Investments in Belarus*. In: *Electronic Publications of Pan-European Institute*, 13/2009. Prieiga per internetą: <<http://www.tse.fi/FI/yksikot/erillislaitokset/pei/Documents/Julkaisut/Yermeyeva%201309%20web.pdf>>.

bendradarbiavimo su Rusija sektorius. Ši dvišalių santykių sritis yra glaudžiausia ir jau pasiekusi karinio aljanso integracijos lygį.

2 Lentelė. *Baltarusijos ir Rusijos karinis aljansas*

Baltarusijos ir Rusijos dvišalio karinio aljanso praktinė išraiška	Baltarusijos galimybės daryti įtaką karinio aljanso su Rusija raidai
<p>Baltarusijos teritorijoje yra du strateginės svarbos Rusijos kariniai objektai – radiolokacinė stotis prie Baranovičių (skirta perspėti dėl išankstinio balistinių raketų paleidimo, dengianti Europą, Šiaurės Atlanto ir Norvegijos jūros regionus) ir povandeninių laivų valdymo centras Vileikoje (skirtas signalams retransliuoti į Rusijos karinius bei povandeninius laivus, esančius Vidurio ir Šiaurės Atlanto regionuose). Šie du objektai yra itin svarbi Rusijos gynybinės sistemos dalis. Baranovičių radiolokacinė stotis yra viena priešraketinės „gynybinės juostų“, dar SSRS laikais turėjusios apjuosti Rusiją, objektų (panašūs objektai buvo statomi Ukrainoje, Kaukaze ir Rusijos Krasnojarsko krašte), kurio svarba po SSRS žlugimo itin sustiprėjo dėl kelių priežasčių. <i>Pirma</i>, žlugus SSRS, iki tol projektuota „gynybinė juosta“ sunyko – Latvijoje pastatyta radiolokacinė stotis buvo susprogdinta, Ukrainoje ir Kaukaze radiolokacinės stotys nebaigtos statyti ir tik Baltarusija leido Rusijai pabaigti radiolokacinės stoties statybas bei 25 metams išnuomavo ją Rusijos reikmėms. <i>Antra</i>, Baranovičių radiolokacinės stoties statyba, prasidėjusi dar XX amžiaus devintajame dešimtmetyje, buvo užbaigta tik 2002 metais. Kitaip tariant, Baranovičių radiolokacinė stotis yra vienas moderniausių Rusijos priešraketinės sistemos gynybos objektų. Reikėtų pabrėžti, kad, be šių dviejų Rusijos karinių objektų, Baltarusija saugo Rusijos sieną su Latvija, Lietuva ir Lenkija, todėl Rusijai nėra būtinybės kurti beveik 1 000 km pasienio infrastruktūros. Taip pat Baltarusija atlieka ir Rusijos priešlėktuvinės gynybos „skydo“, dengiančio Maskvą ir centrinės Rusijos pramoninius rajonus, funkcijas (2009 metais vasario 3 dieną Baltarusija ir Rusija pasirašė sutartį dėl bendros oro erdvės gynybos sistemos sukūrimo).</p>	<p>Rusijos ekspertai nuogąstauja, kad kasmet kylanti įtampa tarp Baltarusijos ir Rusijos dėl gamtinių dujų ir naftos kainų ilgainiui gali tapti jų susipriešinimo karinio bendradarbiavimo srityje priežastimi. Tikėtina, kad iškilus energetiniam Baltarusijos ir „Gazprom“ konfliktui, A. Lukašenka pasinaudos galimybe derėtis su Rusija dvišalio karinio bendradarbiavimo srityje, pateikdamas jai kelių milijardų JAV dolerių „sąskaitą“ už jau minėtų Rusijos karinių objektų nuomą, o blogiausiu atveju – ultimatumą dėl šių objektų nacionalizavimo arba demontavimo. Už minėtus du karinius objektus, pagal 1995 metų dvišalius susitarimus, Rusija Baltarusijai nieko nemoka – dvišaliu susitarimu dėl Baranovičių radiolokacinės stoties Rusija nurašė dalį Baltarusijos skolos už rusiškus energetinius išteklius, taip pat Baltarusija iš Rusijos negauna jokių pajamų ir už Vileikos povandenininkų laivų valdymo centrą, kuris įformintas kaip Rusijos karinė įstaiga ir neturi karinės bazės statuso. Kita vertus, A. Lukašenkos galimybes derėtis su Rusija riboja tiek finansiniai veiksniai (vien Baranovičių radiolokacinės stoties demontavimas Baltarusijai kainuotų 9 mln. JAV dolerių), tiek JAV planai dėl naujosios Europos saugumo architektūros. Priminsime, kad 2009 metais rugsėjo 17 dieną JAV prezidentui Barackui Obamai paskelbus apie JAV administracijos planus atsisakyti priešraketinės gynybos sistemos (PRGS) elementų dislokavimo Čekijoje ir Lenkijoje, „karinių grėsmių frontas“ Rusijai pasislinko iš Vidurio ir Rytų Europos į Pietryčių Europą (Rumuniją ir Bulgariją, kur JAV iki 2015 metų planuoja dislokuoti PRGS elementus).</p>

Šaltinis: Gira Sirijos Vytautas. Kodėl Rusija negali perimti Baltarusijos kontrolės. Iš: Rytų Europos studijų centras, *Rytų Pulsas*, Nr. 11 (26). Prieiga per internetą: http://www.eesc.lt/public_files/file_1254317399.pdf.

Įvertinus aukščiau minėtus Baltarusijos ir Rusijos karinės integracijos veiksmus galima teigti, kad Baltarusijos tikėtino poveikio Rusijai apimtis iš esmės yra nulemta tiek pačios Baltarusijos menkų praktinių veikimo galimybių, tiek platesnės išorinės tarptautinės aplinkos konjunktūros (pavyzdžiui, Rusijos ir JAV santykių). Kita vertus, Baltarusijos derybines galias Rusijos atžvilgiu sustiprina tai, kad Baltarusijos ir Rusijos karinis aljansas faktiškai nėra susijęs su kitais Rusijos posovietinėje erdvėje projektuojamais regioninės integracijos projektais karinio saugumo srityje, tokiais kaip Kolektyvinio saugumo sutarties organizacija (KSSO) ar Šanchajaus bendradarbiavimo organizacija (ŠBO). Pavyzdžiui, 2009-ųjų birželį Baltarusija, reaguodama į Rusijos sankcijas Baltarusijos pieno produkcijai, beveik pusei metų boikotavo KSSO viršūnių susitikimą Maskvoje ir KSSO greitojo reagavimą pajėgų kūrimą, tačiau jau 2009 metų rugsėjį bendrai su Rusija surengė vienas didžiausių karinių pratybų „Zapad 2009“ („Vakarai 2009“), kurios turėjo pademonstruoti Baltarusijos ir Rusijos karinio aljanso potencialą. Boikotuodama KSSO, Baltarusija pasinaudojo asimetrinio atsako galimybe, kai mainais į Rusijos sudarytas kliūtis patekti baltarusiškiems pieno produktams į Rusijos rinką Baltarusija savo veiksmais susilpnino visą KSSO sistemą (minėti Baltarusijos veiksmai paskatino Vidurio Azijos valstybes siekti intensyvesnių santykių su NATO)¹⁰¹. Tokie Baltarusijos „išsišokimai“ Rusijos atžvilgiu dažniausiai tampa įmanomi dėl pačių Rusijos dominuojamų regioninių organizacijų „spragų“¹⁰², tačiau Baltarusijos ir Rusijos karinis aljansas veikia pagal savo vidinę logiką, nepriklausomai kitų NVS valstybių bendrą integracinių projektų karinio saugumo srityje, nes:

- Baltarusija nelinkusi prisiimti rimtų įsipareigojimų KSSO atžvilgiu dėl pernelyg didelio KSSO narių interesų skirtumo ir fakto, kad kiekvienos KSSO narių saugumo garantijos iš esmės kuriamos ne per priklausymą KSSO, o per dvišalių santykių su Rusija pobūdį (kaip Rusijos ir Baltarusijos karinio aljanso atveju, skiriasi tik šių santykių kokybė ir gylis).
- KSSO greitojo reagavimo pajėgos iš esmės neturi jokios pridėtinės vertės Baltarusijai (šios pajėgos vertinamos kaip Rusijos įtakos stiprinimas Vidurio Azijos valstybėse), o Baltarusijos dalyvavimas KSSO grindžiamas pirmiausia ekonominiais ir politiniais, tačiau ne karinio saugumo motyvais. Sutikdama ištraukti į gilesnius KSSO integracinius procesus, Baltarusija iš Rusijos „išsiderėjo“, kad: 1) Maskva nebespaus Minsko dėl Abchazijos ir Pietų Osetijos pripažinimo (tai yra neutralizavo vieną

¹⁰¹ Melyantsou Dzianis. *Collective Security and Individual Interests*. In: *Belarussian Institute for Strategic Studies*, BISS BLITZ, Nr. 29/2009. Prieiga per internetą:

<http://belinstitute.eu/images/stories/documents/bb292009en.pdf>.

¹⁰² Pavyzdžiui, kad ir ta pati KSSO – nors Rusijos užsienio ir saugumo politikos architektūroje KSSO šiuo metu atlieka savotiško „garvežio“, galinčio išjudinti integracinius procesus NVS erdvėje, funkcijas, ši organizacija ekspertų vertinama kaip nevykusi NATO kopija be aiškios kolektyvinės gynybos vizijos. KSSO iš esmės tik „mechanškai“ susieja dvišalius Rusijos gynybos susitarimus su KSSO narėmis, kartais net prieštaraujančius tos pačios KSSO nuostatomis – aut. past.

Rusijos spaudimo priemonių, anksčiau aktyviai naudotą prieš Baltarusiją); 2) Baltarusijos dalyvavimas KSSO yra pagrindinė Rusijos sąlyga, siekiant Baltarusijai toliau išlaikyti Rusijos valstybinius užsakymus karinės pramonės produkcijos srityje (Rusija yra pagrindinė Baltarusijos karinės pramonės produkcijos pirkėja) bei palankiomis sąlygomis įsigyti rusišką ginkluotę; 3) Baltarusijos dalyvavimas KSSO bus formalus – narystė KSSO Baltarusijai nesukuria jokios pridėtinės vertės, tačiau kartu iš Baltarusijos nereikalaujama, kad ji visavertiškai dalyvautų KSSO karinėse operacijose (Baltarusijos Konstitucija neleidžia dislokuoti šalies ginkluotųjų pajėgų už valstybės sienų)¹⁰³.

Baltarusija užima išskirtinę padėtį ne tik karinio bendradarbiavimo su Rusija srityje, bet ir Rusijos projektuojamoje regiono ekonominėje vizijoje. Pavyzdžiui, 2009 metų birželį, po 16 metų trukusių derybų dėl stojimo į Pasaulio prekybos organizaciją (PPO), Rusijos atsisakymas toliau derėtis ir netikėtas pareiškimas, kad ji į PPO pasirengusi stoti tik kartu su savo kuriamos Muitų sąjungos partneriais (Baltarusija ir Kazachstanu), liudijo savitus Rusijos motyvus:

- *Pirma*, globalios finansų ir ekonomikos krizės metu Rusija siekė išlaikyti savo ekonominius svertus ir apsaugoti žaliavų pramonės sektorius (žaliavų eksportas sudaro 90 proc. viso Rusijos eksporto) nuo liberalizavimo, kartu išvengiant Rusijos ekonomikos platesnio atsivėrimo užsienio investuotojams energetikos ir kt. strategiškai svarbiuose ekonomikos sektoriuose. Akivaizdu, kad Rusijos ketinimas į PPO įstoti kartu su Kazachstanu ir Baltarusija iš esmės visų trijų valstybių narystės PPO perspektyvas atitolina neribotam laikui dėl skirtingo šių valstybių integracijos į PPO „greičio“. Iki savo pareiškimo stoti į PPO kartu su Muitų sąjungos partnerėmis, Rusija buvo „nukeliavusi“ 95 proc. narystės kelio į PPO, Kazachstanas – 70 proc., Baltarusija – 50 procentų¹⁰⁴. Atidėdama integracijos į PPO procesą, Rusija toliau siekia išlaikyti „prekybinių karų“ (gana efektyvių prekybos sankcijų, susietų su politiniais tikslais) galimybę mažesnių valstybių atžvilgiu – tokias sankcijas Rusija taikė Gruzijos ir Moldovos vyno produkcijai 2006-aisiais, Lenkijos mėsos produkcijai 2007-aisiais, Suomijos medienos importui 2008-aisiais, Lietuvos ir Baltarusijos pieno produkcijai 2009 metais.
- *Antra*, siekdama narystės PPO kartu su Baltarusija ir Kazachstanu, Rusija siekė paspartinti kitų regioninių projektų (tokių kaip Muitų sąjungą) įgyvendinimą. Rusijai,

¹⁰³ Melyantsou Dzianis. *Collective Security and Individual Interests*. In: *Belarussian Institute for Strategic Studies*, BISS BLITZ, Nr. 29/2009. Prieiga per internetą: <http://belinstitute.eu/images/stories/documents/bb292009en.pdf>.

¹⁰⁴ *The Voice of Russia, Russia-WTO talks take a new format*. Prieiga per internetą: <http://www.ruvr.ru/main.php?lng=eng&q=46842&cid=57&p=17.06.2009>.

Baltarusijai ir Kazachstanui suformavus Muitų sąjungą, pradėjusiai veikti nuo 2010 metų liepos 5 dienos, Baltarusija nebegali sudarinėti savarankiškų prekybos susitarimų su pagrindiniais savo prekybos partneriais (pirmiausia ES). Tai Rusijai leidžia ne tik dar labiau paspartinti Baltarusijos ekonominę integraciją su Rusija Sąjunginės valstybės kontekste, tačiau ir kontroliuoti Baltarusijos ištraukimo į ES Rytų partnerystės iniciatyvą gylį ir apimtį (kitais tariant, riboti ES galimybes per ekonominius svertus liberalizuoti ir demokratizuoti Baltarusiją). Baltarusijos integracija į Muitų sąjungą (kuri roso tarpusavio prekybos liberalizavimą taikant bendrus išorinius tarifus trečiosioms šalims) neleidžia jai savarankiškai diversifikuoti savo prekybos politikos su trečiosiomis šalimis. Be to, Baltarusijos įstojimas į Muitų sąjungą neapsaugo jos nuo tariamų ar tikrų Rusijos antidempingo pretenzijų Baltarusijai. Paradoksalu, tačiau labiau gilėjanti Baltarusijos ekonominė integracija su Rusija ne palengvina, o tik sukuria papildomų kliūčių Baltarusijos ekonomikos plėtrai. Pavyzdžiui, iki Muitų sąjungos sukūrimo Rusija faktiškai subsidijavo Baltarusijos ekonomiką, tiekdamas energetinius išteklius. 2007–2010 metais Maskva įsipareigojo Minskui kasmet tiekti 20 mln. tonų naftos, taikant daugiau kaip 65 proc. naftos eksporto mokesčių lengvatą (be to, Minskas galėjo savo nuožiūra spręsti dėl gautos rusiškos naftos panaudojimo). Šios nuolaidos kasmet leisdavo Baltarusijos biudžetui sutaupyti apie 2,5–3 mlrd. JAV dolerių (priklausomai nuo pasaulinės naftos kainos svyravimų) ir užsitikrinti autoritarinio A. Lukašenkos režimo stabilumą. Nuo 2010 metų Rusijos, Baltarusijos ir Kazachstano Muitų sąjunga tapo savita kliūtimi ankstesniems Rusijos ir Baltarusijos dvišaliams susitarimams. Baltarusija, sutikdama dalyvauti Muitų sąjungoje, tikėjosi teisiškai „įtvirtinti“ susiklosčiusią dvišalių santykių su Rusija praktiką ekonomikos srityje (tai yra įtvirtinti Baltarusijos ekonomikos subsidijavimą), tačiau rezultatai buvo priešingi. Pagal Muitų sąjungos nuostatus eksporto mokesčiais neapmokestinamos tik Muitų sąjungos viduje naudojamos prekės, o už Muitų sąjungos dalyvių ribų eksportuojamoms prekėms taikomas vienodas eksporto mokestis, mokamas prekes pagaminusiai valstybei. Atsižvelgiant į tai, kad sukūrus Muitų sąjungą Baltarusija harmonizavo visus muitų tarifus su Rusija, Baltarusijos ekonomikos subsidijavimas smarkiai sumažėjo ir atsirado prielaidos Rusijai pamažu naikinti įvairias mokesčines lengvatas, taikytas Baltarusijai¹⁰⁵. Kita vertus, vis labiau akivaizdu, kad instituciniai ir teisiniai veiksniai Rusijai yra tik saviti įrankiai stiprinti Baltarusijos ekonomikos kontrolę.

¹⁰⁵ Rusijos energetinis spaudimas Baltarusijai tęsiasi. Iš: Rytų Europos studijų centras, *Rytų Kaimynystės atspindžiai*, Nr. 1 (6) // 2010 02 07–2010 02 17. Prieiga per internetą: http://www.eesc.lt/public_files/file_1266567274.doc.

2010 m. pradžioje Rusijos pozicija dėl stojimo į PPO tik kartu su Muitų sąjungos partneriais kardinaliai pasikeitė. Minėtus pokyčius galima sieti su Rusijos ketinimais per glaudesnius santykius su Vakarais pritraukti užsienio kapitalo srautus, kurie padėtų modernizuoti Rusijos ekonomiką, tuo tarpu Rusijos narystė PPO paskatintų minėtą modernizacijos procesą keliais aspektais. *Pirma*, Rusijos įstojimas į PPO suteiktų Rusijai papildomas galimybes veikti tarptautinėse institucijose. Rusijos narystė PPO yra būtina sąlyga Rusijos narystei Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijoje (EBPO), siekiant sudaryti naują Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimą su ES ir panašiai. Kitaip tariant, Rusijos narystė PPO trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiu Rusijai pirmiausiai reikštų galimybę integruotis į įvairias Vakarų dominuojamas tarptautines institucijas, apsprendžiančias tarptautinių santykių konjunktūrą. *Antra*, narystė PPO Rusijos eksportuotojams suteiktų priėjimą prie naujų instrumentų, kuriais galima efektyviai ginti savo interesus. *Trečia*, Rusijos narystė PPO suteiktų impulsą tam tikrų Rusijos ekonomikos sektorių (pavyzdžiui, naujųjų technologijų) plėtrai, kurie paspartintų pačios Rusijos modernizaciją. *Ketvirta*, Rusijos dalyvavimas PPO veikloje skatintų rusiškų finansinių ir pramoninių grupių tarpusavio konkurenciją bei ribotų jų įtaką Rusijos ekonomikai ir politikai.

2010 m. balandį Rusijos prezidento administracijoje pradėta svarstyti Rusijos stojimo taktikos į PPO pokyčių galimybės, o Rusijos apsisprendimas dėl atskiro stojimo į PPO galutinai buvo patvirtintas ES ir Rusijos viršūnių susitikimo Briuselyje metu (2010 m. gruodžio 7 dieną)¹⁰⁶. Reikėtų pabrėžti, kad Rusijos pozicijos dėl stojimo į PPO pokyčiai, iš esmės nekeičia esamo Baltarusijos vaidmens Rusijos propaguojamuose regioninės ekonominės integracijos projektuose arba gali tik pabloginti Baltarusijos padėtį. Tikėtina, jog Rusijos narystė PPO iš esmės sustabdytų tolesnę Rusijos, Baltarusijos ir Kazachstano Muitų sąjungos plėtrą. Rusijos narystė PPO atskirai nuo ekonominių partnerių (Baltarusijos ir Kazachstano) reiškia, kad bendros muitų erdvės plėtra bus neįmanoma. Kita vertus, Rusija net ir įstojusi į PPO ketina bent formaliai išsaugoti Muitų sąjungą (tiesa, kol kas neaišku kokia forma), o tai Baltarusijai reikštų ne tik papildomus Rusijos ekonominio spaudimo svertus, tačiau ir gerokai apribotas Baltarusijos galimybes balansuoti tarp Rytų ir Vakarų. Reikėtų akcentuoti, kad skirtingai nei Kinija, Rusija siekia įstoti į PPO ne tiek dėl ekonominių priešasčių (kad būtų skatinamas pigių rusiškų prekių eksportas pasaulinėje rinkoje), kiek dėl politinių.

¹⁰⁶ „ES ir Rusijos viršūnių susitikime susitarta dėl Rusijos stojimo į PPO“. Rytų Europos studijų centras, *Rytų Kaimynystės atspindžiai*, Nr. 16 (21) // 2010 11 19-12 13. <http://www.eesc.lt/public_files/file_1292231240.pdf>.

Atsižvelgiant į aukščiau minėtus Baltarusijos turimus poveikio svertus Rusijos atžvilgiu ir specifinius Rusijos interesus Baltarusijoje, galima išskirti tris tikėtinas „rusiškosios“ strategijos Baltarusijos atžvilgiu prieigas¹⁰⁷:

- *Rusijos santykius su Baltarusija galima aiškinti remiantis išskirtinai didžiųjų Rusijos valstybinių kompanijų, tokių kaip „Gazprom“, interesais.* Kitaip tariant, Rusijos susidomėjimas Baltarusija yra grynai ekonominis ir grindžiamas finansiniu pelnu. Jau dabar pastebima Rusijos verslo plėtra Baltarusijos įmonėse ir Rusijos bandymai perimti strateginės svarbos Baltarusijos įmonių kontrolinius akcijų paketus turėtų suteikti tam tikrą „rinkos ekonomikos impulsą“ Baltarusijos ūkiui ir apriboti A. Lukašenkos režimo galias. Tai būtų gana reali Rusijos prieiga, įvertinant Rusijos galimybes transformuoti Baltarusijos ekonomiką. Kita vertus, šis požiūris yra idealistinis ir populiariesnis tarp Baltarusijos intelektualų, puoselėjančių „Baltarusijos demokratizacijos per Rusiją“ viziją. Galima pastebėti, kad „Baltarusijos demokratizacijos per Rusiją“ vizija tapo itin aktuali Baltarusijos opozicinėms politinėms partijoms prieš 2010 metais gruodžio 19 dieną įvyksiančius Baltarusijos prezidento rinkimus. Kodėl Rusija turėtų remti Baltarusijos politinės ir ekonominės sistemos transformaciją ir prarasti savo įtakos svertus naujojoje demokratinėje Baltarusijoje? Baltarusijos opozicinių partijų nuomone¹⁰⁸, Rusija iš esmės gali būti suinteresuota Baltarusijos demokratizacija dėl kelių priežasčių. Pirma, Baltarusijos demokratinės jėgos nori pakeisti esančias „žaidimo taisykles“ ir paleisti šalies demokratizaciją skatinančius mechanizmus, tačiau nesiekia išplėsti įtakos svertų iš Rusijos. Antra, demokratizaciją skatinančių mechanizmų paleidimas be Rusijos sutikimo iš esmės neįmanomas. Rusijos interesai Baltarusijoje yra labai konkretūs – bendros su Baltarusija įmonės, rusiškų energetinių išteklių ir prekių per Baltarusijos teritoriją tranzitas ir rusiškos karinės bazės Baltarusijos teritorijoje. Esant autoritariniam režimui Baltarusija ir toliau bus linkusi maitinti Rusiją tuščiais pažadais, siekdama ekonominės ir politinės naudos. Tik parlamentinė Baltarusijos valdymo forma galėtų garantuoti Rusijos interesų Baltarusijoje įgyvendinimą. Kitaip tariant, demokratinė Baltarusija nekeltų kliūčių Rusijos „civilizuoto verslo“ interesams.
- *Rusijos politika Baltarusijos atžvilgiu grindžiama geopolitiniais interesais. Rusija siekia kuo labiau „pririšti“ prie savęs strateginę sąjungininę Baltarusiją, priskirdama jai Rusijos „skydo“ ar „forposto“ vaidmenį.* Siekdama šio tikslo, Rusija stengiasi sukurti kuo glaudesnius saitus tarp rusiškų ir baltarusiškų įmonių,

¹⁰⁷ Gira Sirijos Vytautas. *Kodėl Rusija negali perimti Baltarusijos kontrolės*. Iš: Rytų Europos studijų centras, *Rytų Pulsas*, Nr. 11 (26). Prieiga per internetą: <http://www.eesc.lt/public_files/file_1254317399.pdf>.

¹⁰⁸ Diskusija LR Seimo Europos informacijos biure „Baltarusija prezidento rinkimų išvakarėse“, 2010 11 03. Prieiga per internetą: <http://www.eesc.lt/public_files/file_1288955864.pdf>.

unifikuoti abiejų valstybių monetarines sistemas ir panašiai. Kita vertus, Rusija neplanuoja visiškai inkorporuoti ar integruoti Baltarusijos, nes supranta, kad toks sprendimas skaudžiai atsilieps Rusijos santykiams tiek su Vakarų, tiek su NVS valstybėmis. Maskva supranta, kad A. Lukašenkos režimas iš tiesų neturi realių galimybių atsiverti Vakarams ir pradėti šalies ūkio liberalizaciją ar politines reformas, todėl Rusija pasirinko „laukimo“ taktiką, tikėdamasi, kad ekonomiškai nusilpusi Baltarusija anksčiau ar vėliau bus priversta priimti Rusijos sąlygas, tokias kaip: 1) separatistinių Gruzijos teritorijų Abchazijos ir Pietų Osetijos nepriklausomybės pripažinimas; 2) Rusijos kapitalo į Baltarusijos ekonomiką įsileidimas (Rusijos dalyvavimas privatizuojant Baltarusijos įmones ir kt.); 3) Baltarusijos išpareigojimų Kolektyvinio saugumo sutarties organizacijai įgyvendinimas ir kitas sąlygas. Ekspertų teigimu, 2010 metų rudens pradžioje suaktyvėjusi Rusijos informacinė kampanija, siekiant viešojoje erdvėje diskredituoti Baltarusijos prezidentą A. Lukašenką, iš esmės tėra tik savitas Rusijos žaidimas, norint sukurti papildomą spaudimą A. Lukašenkai dėl minėtų sąlygų įgyvendinimo¹⁰⁹.

- *Galiausiai Rusijos santykiai su Baltarusija aiškinami remiantis laipsniška „žingsnis po žingsnio“ strategija, kurią naudoja Rusija, siekdama integruoti Baltarusiją į savo federacinę sudėtį. Pirmasis Rusijos žingsnis būtų strateginių Baltarusijos kompanijų kontrolinių akcijų paketo supirkimas, vėliau sektų abiejų valstybių monetarinių sistemų unifikavimas ir Sąjunginės valstybės institucijų, kuriose dominuotų Rusija, suformavimas bei siekis, kad šios institucijos įgautų realią įtaką Baltarusijos politinei sistemai. Dar vėliau Rusija siektų padidinti savo karinį kontingentą Baltarusijoje bei legalizuoti visišką Baltarusijos ir Rusijos integraciją karinėje srityje. Kiekvieną šį žingsnį lydėtų nežymūs pokyčiai Baltarusijos valdančiojo elito viduje, kol galiausiai Baltarusijos valdantysis elitas taptų glaudžiai susietas su „partneriais“ Maskvoje. Kartu Rusijos lobistai stengtųsi pakeisti neigiamą Baltarusijos visuomenės nusistatymą dėl integracijos su Rusija. Vykstant tokiam „natūraliam“ Baltarusijos inkorporavimui į Rusijos sudėtį, Vakarai būtų priversti pripažinti, kad Baltarusija neturi kitos alternatyvos, kaip tik prisijungti prie Rusijos.*

Kad ir kokią šių aukščiau minėtų prieigų Rusija pasirinktų, akivaizdu, kad Baltarusijos turimi poveikio svertai Rusijos atžvilgiu (karinio bendradarbiavimo pristabdymas, Rusijos tarptautinio prestižo kvestionavimas) susiję daugiau su tarptautinės teisės ir dvišalių sutarčių normų interpretacija nei realiu ekonominiu, kariniu ar politiniu poveikiu. Tad galima daryti išvadą, kad ekonomiškai uždara ir labiau silpstanti Baltarusija anksčiau ar vėliau pakliūs į

¹⁰⁹ Diskusija LR Seimo Europos informacijos biure „[Baltarusija prezidento rinkimų išvakarėse](http://www.eesc.lt/public_files/file_1288955864.pdf)“, 2010 11 03. Prieiga per internetą: <http://www.eesc.lt/public_files/file_1288955864.pdf>.

Rusijos įtaką, jei A. Lukašenka nesiims bent dalinių, tačiau struktūriškai svarbių¹¹⁰ ekonomikos liberalizacijos reformų.

¹¹⁰ Baltarusijoje vykdoma ekonomikos privatizacija ir liberalizacija (privataus sektoriaus dalis Baltarusijos ekonomikoje sukuria 25–30 proc. BVP) yra fragmentiška ir nedaro reikšmingos įtakos Baltarusijos ekonomikos pokyčiams. A. Lukašenka toliau išlieka šių procesų iniciatoriumi, arbitru ir galutiniu sprendimų priėmėju (pavyzdžiui, visos 2007–2008 metais privatizacijos sutartys sudarytos tik pritariant A. Lukašenkai) – aut. past.